

სამართლის ისტორია, როგორც პრაქტიკული მეცნიერება და არგუმენტაციის თეორია

ბექა ქანთარია

სამართლის დოქტორი,
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის პროფესორი.

საკვანძო სიტყვები: სამართლი, ისტორია, არგუმენტაცია

სამეცნიერო კვლევები სამართლის ისტორიაში – კარგავს თუ არა სამართლის ისტორია აქტუალობას საქართველოში?

სამართლის ისტორია სამართლის ბიოგრაფიაა. ისტორია არ არის მაკულატურა*. წარსული გზას გვიჩვენებს თანამედროვეობაში¹. გუსტავ ჰუგო ისტორიულ ცოდნას განიხილავს, როგორც თვითმიზანს. მიზნის თავისუფლება უნდა ემსახურებოდეს იურიდიული პროფესიის დახვეწას². სოციალური სინამდვილის არცერთი სფერო ისე არ ავლენს მჭიდრო კავშირს (უწყვეტობას) საკუთარ წარსულთან, როგორც თანამედროვე სამართალი სამართლის ისტორიასთან. უკვე დიდი ხანია სამართლის ისტორიის საკითხები ინტენსიური მეცნიერული კვლევა-ძიების საგანია ევროპაში. ამ მიმართულებით მუშაობს არაერთი ინსტიტუტი თუ სამეცნიერო ფონდი. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ევროპული სამართლის ისტორიის მაქს-პლანკის ინსტიტუტი, რომელიც მდებარეობს გერმანიაში, კერძოდ ქ. ფრანკფურტში და ამ დარგში ერთ-ერთი აღიარებული სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულებაა, სადაც სამეცნიერო საქმიანობას როგორც გერმანელი, ისე უცხოელი მკვლევრები ეწევიან. უწყვეტად

* ლათინური სიტყვაა: maculo – ვსერი, ვაჭუჭყიანებ.
1 Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Küchler. S.2.
2 Deutsche Rechtsgeschichte Skript zur Vorlesung WS 2012/13. S. 2.

სამართლის ისტორიაში გამოიყენება კარლ სავინის ფონდის (1879 წლიდან)*, ევროპული სამართლის ისტორიის მაქს-პლანკის ინსტიტუტის (2002 წლიდან)*, გამომცემლობა „Manz“-ის (1979 წლიდან)*, ავსტრიის მეცნიერებათა აკადემიის (2011 წლიდან)* სამეცნიერო ჟურნალები. 2010 წლიდან ლონდონში ინგლისურ და გერმანულ ენებზე გამოდის ჟურნალი სამართლის ისტორიაში*. XIX საუკუნიდან დღემდე გერმანულ ენაზე გამოიყენება კიდევ ერთი ჟურნალი სახელმწიფო სამართლისა და კონსტიტუციის ისტორიაში*. სამწუხაროდ, ამ პროფილის ჟურნალი ქართულ ენაზე არ არსებობს. ქართული სამართლის ისტორია, რომელსაც, როგორც მეცნიერებას, ხანგრძლივი ტრადიცია აქვს, მივიწყებულია*. ამ მიმართულებით ინტენსიურ კვლევა-ძიებას თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტში რამოდენიმე პროფესორი ეწევა*. განსაკუთრებით ნაკლებია ინტერესი სამართლის ისტორიაში სტუდენტების მხრიდან ცოდნის გაღრმავების თვალსაზრისით. ფაქტობრივად, ამ დარგში სადოქტორო დისერტაციების დაცვა შეწყვეტილია.

- * Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte.
- * Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte.
- * Zeitschrift Rechtsgeschichte des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte.
- * Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs.
- * Journal on European History of Law.
- * Zeitschrift für deutsches Staatsrecht und deutsche Verfassungsgeschichte.
- * 2010 წელს საქართველოს უზენაესმა სასამართლომ გამოსცა „ქართული სამართლის ძეგლები“, სადაც ილუსტრაციებთან ერთად მოკლე ანოტაციებია მოცემული XI-XIX საუკუნეების ქართული სამართლის ზოგიერთი ძეგლის შესახებ. ისიღორე დოლიძის გამოცემები დღეს ბიბლიოგრაფიულ იმეათობას წარმოადგენენ. ქართული სახელმწიფო ვალდებულია იზრუნოს მათ ხელახალ გამოცემაზე. ამ ტომეულებით ნებისმიერ ერს შეუძლია იამაყოს.
- * ნუგზარ სურგულაძე, გიორგი დავითაშვილი, მარინა გარიშვილი, დავით ბოსტოლანაშვილი, გოჩა ფერაძე

სამართალი, როგორც კულტურა და სამართლის ისტორია, როგორც კულტურული მემკვიდრეობა

სამართალი კაცობრიობის კულტურული მონაპოვარია³. შესაბამისად, სამართლის ისტორია სამართლის სწავლების (შემეცნების) კულტურული ორნამენტი⁴. სამართლის ისტორია განათლებისა და კულტურის ნაწილია⁵. იგი კულტურული მეცნიერებაა⁶. სამართლის ისტორიულ სკოლას სამართალი გაგებული აქვს, როგორც ისტორიული განვითარების პროდუქტი⁷. სამართალი კულტურული მოვლენაა. სამართალი საზოგადოების ევოლუციის შედეგია. სამართლებრივი განვითარების ტრადიცია ერის მაღალ სამართლებრივ კულტურაზე მეტყველებს. კაცობრიობას ხანგრძლივი დრო დასჭირდა „პრიმიტიული“ სამართლიდან „მაღალგანვითარებულ“ სამართლებრივ კულტურაზე გადასასვლელად. ისტორიულად პრიმიტიული იყო როგორც სამართლებრივი ნორმა, ისე აზრი მთლიანად სამართლებზე. სამართლის ევოლუცია საწარმოო იარაღების ევოლუციას წააგავს. კაცობრიობამ ქვის იარაღით დაიწყო ცხოვრება. სამართალი ძალიან დიდი ხანი ქვის დაფებზე იწერებოდა, შემდგომ ხის

- 3 Baranowski G., Über den Nutzen einer Lehrdisziplin „Allgemeine Rechtsgeschichte“: Rückblick und Ausblick. in: Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. Hans Aattenhauer zum 8. September 2001. Hrg. Von Jörn Eckert. S. 1.
- 4 Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Küchler. S.1.
- 5 Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Küchler. S.1.
- 6 Rechtsgeschichte als Kulturgeschichte. 1976. Festschrift für Adalbert Erler zum 70 Geburtstag. Unter Mitwirkung von Adolf Fink hg. von Hans Jürgen Becker, Gerhard Dilcher, Gunter Gudian, Ekkehard Kaufmann, Wolfgang Sellert. Their A., 2015. Zwischen Kultur, Herrschaftsordnung und Dogmatik: Erkenntnisdimensionen rechtshistorischer Forschung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. S. 271.
- 7 Rudolph H., 2004. Rechtskultur in der Frühen Neutzeit. Perspektiven und Erkenntnispotentiale eines modischen Begriffs. in: Historische Zeitschrift 278. S. 356.

ფირფიტებზე (ასევე სპილოს ძვლებზეც), ბოლოს გაჩნდა ეტრატები (პერგამენტები*), მოგვიანებით, ევოლუციის შედეგად, სამართალმა ფორმალიზაცია განიცადა. დაუნერვლი სამართალი დაწერილი გახდა. სამართლის ფორმალიზაციამ, თავის მხრივ, ხელი შეუწყო სამართლის არქაული ნორმებისა თუ წესების უარყოფას. საზოგადოებრივ საწყისებზე არსებულმა სამართალმა სახელმწიფოებრივი შინაარსი შეიძინა. კანონმდებელი ფორმალიზირებულ სამართალში უკვე არ ითვალისწინებს დაუნერვლი სამართლის მოძველებულ ნიმუშებს. ტაილონის პრინციპი (შურისძიების პრინციპი) კომპოზიციამ შეცვალა (ჭარიმა). თუმცა, იგი დიდი ხანი კვლავ არსებობდა ამა თუ იმ ხალხების ცხოვრებაში. იგი გვხვდება სამართლის არაერთ ძეგლში.

სამართლის ისტორია სამართლის ევოლუციური ცვლილებების შესახებ მეცნიერებაა⁸. სამართლის ევოლუცია სამართლის გარდაქმნაა. ურთიერთგავლენები სამართლის ევოლუციის უმთავრესი წინაპირობაა. თავისთავად ცხადია, სამართლის ევოლუცია წარმოდგენილი იქნებოდა სამართლის რეცეფციის გარეშე*. სამართლის ისტორიას აინტერესებს ის კულტურული კავშირები, რომელთა გავლენით ყალიბდება და ვითარდება სამართალი. ამიტომ, ეროვნულ სამართლებრივ სისტემებს სამართლის ისტორია შეისწავლის არა იზოლირებულად, არამედ ერთმანეთთან კავშირში⁹. ამ თვალსაზრისითაც, სამართლის ისტორია სამართლის რეცეფციის

ისტორიაცაა. სამართლის რეცეფცია უცხოური სამართლის გათავისებაა. ისტორიულად, ბევრმა ხალხმა სამართალგანვითარებას, სწორედ რეცეფციის შედეგად მიაღწია. სამართლის ისტორია სამართლებრივ-თეორიული დისკუსიის ადგილი არაა. ის უფრო მეტად ინტერდისციპლინარული ბუნებისაა რეცეფციის კონტექსტში¹⁰. სამართლის ისტორია შეიძლება ჩაითვალოს, როგორც ტრანსლაციის პროცესის დიდი დიაგრამა¹¹. სამართალი არაა უნიფიცირებული*, ზენაციონალური. სამართალს არ გააჩნია ერთიანი ბუნება. სამართალი განუყოფელი არაა. სამართალი თვისობრივად თავისთავადია. სამართალი ხშირად ავტოქტონურია. სამართალი ყალიბდებოდა და ვითარდებოდა კონკრეტულ საზოგადოებაში, ამავე დროს, განსხვავებული ტრადიციებისა და კულტურების მატარებელ ხალხში, რაც, თავის მხრივ, ხელს უწყობდა ე.წ. ნაციონალური სამართლის ჩამოყალიბებასა და განვითარებას. სამართლის რეცეფციის მრავალსაუკუნოვანი ისტორია გვიჩვენებს, რომ სამართალი აბორიგენული* ბუნებისაა. სამართლის ავტოქტონურ-აბორიგენული თვისება სამართლის რეცეფციის უმთავრესი წინაპირობაა. თუმცა, სამართლის ისტორიული სკოლისათვის, სამართლის ამგვარი გაგება გამორიცხავს მის რეცეფციას. სამართლის ეს მიმდინარეობა უარყოფდა რეცეფციას სამართალში. ისტორიული სკოლის წარმომადგენელთა აზრით, სამართალი ინდივიდუალურია, სამართალი კონკრეტული ხალხის სულის გამოხატულებაა, შესაბამისად, შეუძლებელია ინდივიდუალური თავისებურებებით გამორჩეული სამართალი სხვა

* ხოს, ბატკნის ან თიკნის ტყავი.
 8 Amstutz M., 2002. Rechtsgeschichte als Evolutionstheorie Anmerkungen zum Theorierahmen von Marie Theres Fögens Forschungsprogramm. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 1. S. 27.
 * ძველი ქართული სამართალი არასდროს არ კმაყოფილდებოდა მხოლოდ ეროვნული სამართალშემოქმედებით. ისტორიულად დიდი იყო სხვა მონინავე ქვეყნების სამართლის გავლენა ქართულ სამართალზე. ამის მაგალითია, ექვთიმე მთაწმინდელის მთარგმნელობითი საქმიანობა საეკლესიო სამართლის დარგში. რეცეფციის გვირგვინი იყო ვახტანგ VI-ის კოდიფიკაცია.
 9 ხუბუა გ., 2015. სამართლის თეორია. გვ. 23.

10 Burghartz S., 2003. Umordnung statt Unordnung? Ehe, Geschlecht und Reformationsgeschichte, in: Zwischen den Disziplinen? Perspektiven der Frühneuzeitforschung. Hrsg. H. Puff. C. Wild. S. 165.
 11 Stolleis M., 2008. Rechtsgeschichte schreiben. Rekonstruktion, Erzählung, Fiktion?, Basel. S. 18.
 * UNUS ერთი და faciO ვაკეთებ.
 * ლათინური სიტყვაა – „aborigines“ და ნიშნავს დასაბამიდან, თავიდან.

ხალხმა გაითავისოს. მონტესკიეს მიერ წარმოდგენილი იდეა – ყოველი ერის სამართალი ასახავს ან გვიჩვენებს რა-ღაც განსხვავებულს ამ ერის „სულისა“ და კულტურის თაობაზე – თაობების მანძილზე დომინირებდა სამართლის მკვლევრების შრომებში¹². სამართლის ეროვნული ბუნების ამ დოქტრინის შესახებ ხაზგასმულია ქართული სამართლის კლასიკურ ძეგლში – ვახტანგ მეექვსის სამართალში: „ქართველთა წესნი და ქცევანი სხვა რამ არს და არა მიჰგავს სხვათა ქვეყნისა რიგთა და ქცეულებათა“.

სამართლის ისტორია სამართლის ევოლუციის იმგვარ მაგალითებსაც გვიჩვენებს, როდესაც სამართლის განვითარების დინამიკა სამართლის რეცეფციის გარეშე წარიმართა. სამართალში „უცხოურის შემოჭრის“ ტენდენციას განსაკუთრებით ინგლისელები დაუპირისპირდნენ. სამართლისა და სასამართლოს არაბრიტანული ტიპების მიმართ მტრობა ინგლისელი ხალხის დამახასიათებელი ძირძველი ნიშან-თვისებაა. ბოლოსდაბოლოს, ბრიტანული კუნძულების მცხოვრებნი ხომ იმ ხალხის შთამომავლები არიან, რომელთაც მრავალი საუკუნის წინ სიამაყით განაცხადეს: *nolumus leges Angliae mutari* (ჩვენ არ გვსურს არანაირი ცვლილება ანგლოსაქსონურ სამართალში)¹³. იგივე შეიძლება ითქვას ანტიკური პერიოდის ბერძნულ სამართლებრივ კულტურაზე. ბერძენი ისტორიკოსის თუკიდიდეს აზრით, ბერძნული კონსტიტუცია არ იმეორებს მეზობელი ქვეყნების კანონებს. ჩვენ მისაბაძი უფრო ვართ, ვიდრე მიმბაძველები¹⁴. რეცეფციისადმი მტრული დამოკიდებულების მიუხედავად, ინგლისური სამართალი თანამედროვე სამართლებრივ კულტურათა სივრცეში თავისებურ ადგილს იკავებს. მან განვითარების საკუთარი გზა აირჩია და ამ გზას ის წარმატებით მიჰყვება დღემდე.

12 ტაშნეტი მ., 2016. შედარებითი კონსტიტუციური სამართლის საწყისები, თბილისი. გვ. 6.

13 ლეონი ბ., 2015. თავისუფლება და კანონი, თბილისი. გვ. 128.

14 ლეონი ბ., გვ. 149.

სამართალშემოქმედებითი პროცესი კულტურულ პროცესებს მიეკუთვნება. სამართლის ისტორიკოსები სამართლის ნორმების განვითარებას შინაგანდინამიკას უკავშირებენ. ისინი აღწერენ ნორმის განვითარებას, როგორც რაციონალიზაციის, პროფესიონალიზაციისა და საზოგადოებრივი მოვლენების ნორმატიულ სივრცეში გადატანის პროცესს¹⁵. სამართლის ისტორია გვიჩვენებს, რომ სამართალი წარმოიშვა არა თავისთავად, არამედ მისი პრინციპები და ნორმები საზოგადოებრივი განვითარების პროდუქტია¹⁶.

სამართლის ისტორია, როგორც ინტერდისციპლინა

სამართლის ისტორია დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინაა¹⁷. სამართლის ისტორია სამართლის დარგების ისტორიაა. თანამედროვე სამართალი დაყოფილია დარგებად. შესაბამისად, შეიძლება ვისაუბროთ სამართლის დარგების ისტორიაზე¹⁸. სამართლის ისტორია აერთიანებს სამართლის ისტორიის შემსწავლელ სხვადასხვა დისციპლინას. იგი ტრადიციულად მოიცავს ცალკეულ მიმართულებებს¹⁹. რომის სამართლის ისტორია სამართლის ისტორიის ყველაზე ძველი დისციპლინაა. იგი სამართლის მეცნიერების ამოუწურავი ფენომენია. რომის სამართლის საფუძვლებს სხვადასხვა ეპოქაში სამართლის დარგში მოღვაწე მსოფლიოში აღიარებული მეცნიერები ასწავლიდნენ. სწორედ სამართლის ისტორიკოსებმა წამოწიეს წინ ევროპული სამართლის კულტურისათვის კანონიკური და რომაული სამართლის მნიშვნელობა²⁰. ევროპული სამართლის

15 Rudolph H., 2004. S. 355.

16 Baranowski G., 2001. S. 1.

17 Klenner H., 2004. Warum ausgerechnet keine rechtsgeschichte? in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 4. S. 57.

18 Deutsche Rechtsgeschichte Skript zur Vorlesung WS 2012/13. S. 2.

19 Meder St., 2011. Rechtsgeschichte. 4. Auflage.

20 Rudolph H., 2004. S. 354.

ისტორიის ფარგლებში ტრადიციულად დამუშავდა ius commune, როგორც ტრანსნაციონალური სამართალი. ეს იყო მისი კვლევის ძირითადი საკითხი²¹.

სამართლის ისტორია ევროპული ინტეგრაციის ფარგლებში კვლევის შედეგებით ახალი სფეროა²². უკვე დიდი ხანია ცალკე ჩამოყალიბდა „შედარებითი ევროპული სამართლის ისტორია“²³, რომელიც მე-20 საუკუნის 80-იან წლებში, როგორც დამოუკიდებელი სასწავლო დისციპლინა, პოლონეთის ყველა უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე იკითხებოდა. მან სამართლის ისტორიის სწავლების საკითხში განსაკუთრებული როლი ითამაშა²⁴.

სამართლის ისტორიის ფარგლებში მოიაზრება ქვედარგები, რომლებიც სამართლის დარგის ისტორიის შიგნით შეისწავლიან კონკრეტული სამართლებრივი ინსტიტუტის წარმოშობისა და განვითარების კანონზომიერებებს. მაგალითად, საკონსტიტუციო სამართლის ისტორიის შემადგენელი ქვედარგია კონსტიტუციის ისტორია, როგორც მეცნიერება²⁵. კონსტიტუციის ისტორიასა და თანამედროვე საკონსტიტუციო სამართალს შორის მჭიდრო კავშირს საგანთა მსგავსება განაპირობებს. ორივე დისციპლინა ეხება კონსტიტუციას, განსაკუთრებით სახელმწიფო ხელისუფ-

ლების ორგანიზაციას, სახელმწიფო ხელისუფლების ცალკეულ ორგანოებს, მათ შორის სახელმწიფოსა და მოქალაქის ურთიერთობას. კონსტიტუციის ისტორია შეისწავლის, როგორი იყო ეს კავშირები წარსულში²⁶.

სამართლის ისტორია, როგორც პრაქტიკული მეცნიერება და არაპოპულარული თეორია

სამართლის ისტორია არ ნიშნავს მხოლოდ წარსულში „ქექვას“. სამართლის ისტორიის მიზანია არა მხოლოდ სამართლის სფეროში მომხდარი მოვლენების უბრალო აღწერა, არამედ სიახლეების ძიება, ე.ი. სამართლის ისტორია სამართლის ძიებაა. სამართლის ისტორიით შეიძლება ძველის შესწავლა და ახლის აღმოჩენა²⁷. სამართლის ისტორია, ისევე როგორც შედარებითი სამართალი, შეიძლება იურიდიული აღმოჩენების მოტორი იყოს²⁸. სამართლის ისტორიამ შეიძლება მოგვაწოდოს „თვალსაჩინოებები“ და შედარებითი მომენტები²⁹. სამართლის ისტორიის მიზანი წარსული ეპოქის საზოგადოებრივი ცხოვრების ნორმატიული საფუძვლების შესწავლაა.

სამართლის ისტორია სამართლის მეცნიერებისათვის ექზისტენციალურია³⁰. სამართლის ისტორია, ხშირად განიხილება, როგორც ხელოვნების პროდუქტი³¹ და როგორც სამართლის პოლიტიკა³². იურიდიულ მეცნიერებაში სამართლის ისტორიის პრაქტიკული დანიშნულების

21 Duve T., 2012. Von der Europäischen Rechtsgeschichte zu einer Rechtsgeschichte Europas in globalhistorischer Perspektive. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 20. S. 29.

22 Schorkopf F., 2014. Rechtsgeschichte der europäischen Integration. in: Juristenzeitung. 2. Mai. S. 428. Rechtsgeschichte. 2012. von der Römischen Antike bis zur Neuzeit. Hähnchen S., Ebel F., Thielmann G. 4. Auflage. S. XVIII.

23 Kriechbaum M., 1999. Römisches Recht und neuere Privatrechtsgeschichte in Savignys Auffassung von Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. In: Rechtsgeschichte und Privatrechtsgeschichte. Hrsg. Reinhard Zimmermann. Heidelberg. S. 41.

24 Thieme H., Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. in: Arbeiten zur Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustaf Klemens Schmelzeisen. Hrsg. Von Hans-Wolf Thümmen. Band 2. S. 284.

25 Kley A., 2013. Verfassungsgeschichte der Neuzeit. Dritte Auflage. S. 1.

26 Frotischer W., Pieroth B., 2013. Verfassungsgeschichte. 12. Auflage. S. 1.

27 Honsell H., 1986. 1987. Das rechtshistorische Argument in der modernen Zivilrechtsdogmatik, in: Simon, Akten des 26. Deutschen Rechtshistorikertages. S. 299.

28 Engisch K., 2010. Einführung in das juristische Denken, bearbeitet von Würtenberger/Otto, 11. Aufl. S. 77.

29 Luminati M., 2010. Eine Rechtstheorie für das Mittelalter? in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 17. S. 50.

30 Rechtsgeschichte. 2012. von der Römischen Antike bis zur Neuzeit. Hähnchen S., Ebel F., Thielmann G. 4. Auflage. S. 1.

31 Stolleis M., 1997. Rechtsgeschichte als Kunstprodukt.

32 Welker K., 1996. Rechtsgeschichte als Rechtspolitik. Justus Möser als Jurist und Staatsmann.

შესახებ თითქმის ერთიანი პოზიცია ჩამოყალიბდა. ხშირად დაისმის შემდეგი შეკითხვა: რატომ სამართლის ისტორია, როგორც სასწავლო დისციპლინა?³³ რატომ უნდა ისწავლებოდეს ის იურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტებთან? ამ კითხვაზე პასუხი ცხადია: ერთი მხრივ, სამართლებრივი ნორმების ისტორიული განმარტება სამართლის ისტორიის ცოდნას მოითხოვს, მეორე მხრივ, თანამედროვე სამართლის ძალიან ბევრი ნორმა თუ ინსტიტუტი ისტორიულ ეპოქებში წარმოიშვა და განვითარდა. ამ ნორმებსა და ინსტიტუტებს დღემდე იგივე მნიშვნელობა აქვთ, როგორც წარსულში.

სამართლის ისტორია მაშინ იძენს ლეგიტიმურობას, როდესაც მას შეუძლია თანამედროვე სამართლის შესახებ მთავარი ინფორმაცია მოგვანოდოს, როდესაც სამართლის ისტორია არსებული სამართლის გაგებისა და გამოყენების შესაძლებლობებს გთავაზობს. არსებული სამართლის ცოდნა სამართლის ისტორიის ცოდნის გარეშე მხოლოდ ფრაგმენტალურია³⁴. თანამედროვე სამართალი ყოველთვის გზავნილია წარსულიდან³⁵.

გერმანული იურიდიული სამეცნიერო ლიტერატურა, რომელიც სამართლის ისტორიის საკითხებს ეხება, უყურადღებოდ არ ტოვებს ძველი რომის ისტორიისა და რომის სამართლის აღიარებული სპეციალისტის თეოდორ მომზენის ცნობილ სიტყვებს: იმისათვის, რომ სამართალში შორსმჭვრეტელობა (გონიერება) მივიღოთ, საჭიროა ისტორიისა და იურისპრუდენციის შერწყმა³⁶.

შეიძლება ბევრი პრაქტიკული ცოდ-

ნა სამართლის პოლიტიკის შესახებ სამართლის ისტორიიდან შევიძინოთ³⁷. თანამედროვე სამართლის მეცნიერებაში იკვლევენ სამართლის ისტორიის პრაქტიკული გამოყენების საკითხს. მაგალითად, სამართლის ისტორია და სამართალწარმოება³⁸, სამართლის ისტორია და კანონმდებლობა³⁹. კანონშემოქმედებით საქმიანობაში დიდი დახმარების გაწევა შეუძლია სამართლის ისტორიისა და შედარებით სამართალმცოდნეობას⁴⁰.

სამართლის ისტორია შეისწავლის როგორც წარსული ეპოქების სამართალს, ასევე მის კავშირს თანამედროვე სამართალთან. ისტორიული განვითარების ცოდნის გარეშე შეუძლებელია სამართლის თანამედროვე ინსტიტუტების არსის გარკვევა⁴¹. სამართლის გაგებისა და ზოგადად სამართლის კულტურისათვის სამართლის ისტორია აუცილებელია. სამართლებრივი ცნობიერება და სამართლებრივი ისტორია განუყოფელია⁴². სამართლის გაგება შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, თუ ვიცით მისი ისტორია⁴³. სამართლის ისტორია „წესების კონცეფციის“ ისტორიაა და ის ქმნის უწყვეტ კავშირს ისტორიულ და თანამედროვე სამართლებრივ წესრიგს შორის⁴⁴. სამართლის ისტორია ინარჩუნებს მჭიდრო კავშირს თანამედროვე სამართლის მეცნიერებასთან⁴⁵.

რაში მდგომარეობს სამართლის ის-

33 Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Küchler. S.1.

34 Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Küchler. S.1.

35 Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Küchler. S.2.

36 Mommsen T., 1907. Gesammelte Schriften, Bd. 3, Berlin. S. 600.

37 Thieme H., S. 284.

38 Ebert I., 2003. Vom praktischen Nutzen der Rechtsgeschichte für die Rechtsprechung. in: Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. Hrsg. Jörn Eckert. S. 111.

39 Hattenhauer Ch., 2003. Zum praktischen Nutzen der Rechtsgeschichte in der Gesetzgebung. in: Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. Hrsg. Jörn Eckert. S. 191.

40 ხუბუა გ., 2015. სამართლის თეორია. გვ. 143.

41 ხუბუა გ., 2015. სამართლის თეორია. გვ. 22.

42 Kramer H., Rechtsgeschichte hat viel zu sagen. <http://www.kramerwf.de> (31.10. 2017).

43 Benedict J., 2004. Wozu Rechtsgeschichte – Oder von den Pathologien der Rechtswissenschaft. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 4. S. 20.

44 Their A., 2015. Zwischen Kultur, Herrschaftsordnung und Dogmatik: Erkenntnisdimensionen rechtshistorischer Forschung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. S. 272.

45 Thieme H., S. 284.

ტორიის პრაქტიკული დანიშნულება? ეს კითხვა უკვე დიდი ხანია სამართლის მეცნიერებაში აქტუალურია. ჯონ ეკერტი, გერმანელი მეცნიერი, სამართლის ისტორიის პრაქტიკულ გამოყენებაზე საუბრობს. მისი აზრით, სამართლის ისტორია თანამედროვე სამართლის პრობლემების გადაჭრას ემსახურება.

- სამართლის ისტორიის საკითხები შეიძლება იმავდროულად იყოს თანამედროვე სამართლის აქტუალური საკითხები. ეს განსაკუთრებით ის შემთხვევაა, როცა არსებული სამართალი ადრინდელ სამართალთან მჭიდროდაა დაკავშირებული.
- სამართლის ისტორიას შეუძლია წვლილი შეიტანოს თანამედროვე სამართლებრივ-პოლიტიკური და დოგმატურ-სამართლებრივი პრობლემების გადაწყვეტაში. ის წარსულიდან საკითხთა გადაწყვეტის მეთოდებს უჩვენებს.
- სამართლის ისტორია შეიძლება სასარგებლო იყოს სამართლის დოქტრინისთვის ისტორიული განმარტების კონტექსტში⁴⁶.

თანამედროვე სამართალში ისტორიული სამართლის ნორმის დამკვიდრება, თავისთავად, სამართლის ისტორიას არგუმენტაციულ ბუნებას ანიჭებს. სამართლის ისტორია მოიცავს მდიდარ გამოცდილებას⁴⁷. თანამედროვე სამართალშემოქმედებით პროცესში მისი გამოყენება ამ პროცესების ლეგიტიმაციის ერთერთი მნიშვნელოვანი წყაროა. ეს განსაკუთრებით გამოვლინდა კერძო სამართალში, ასევე საკონსტიტუციო სამართალში. თანამედროვე ევროპული (კონტინენტური) კერძო სამართლის უმთავრესი წყაროა რომის სამართალი. სამართლის ისტორია, კერძოდ კი რომის

სამართალი, არგუმენტაციის საგანძურია⁴⁸. ისტორიული სამართალი თანამედროვე სამართალში ცოცხლობს. თანამედროვე სამართლის ფესვები ისტორიულ სამართალში უნდა ვეძიოთ. თუმცა, შეიძლება დავსვათ შემდეგი ლოგიკური კითხვა: აქვს თუ არა სამართლის ზოგიერთ დარგს მჭიდრო კავშირი საკუთარ წარსულთან ისე, როგორც ეს კერძო სამართლის ან საკონსტიტუციო სამართლის შემთხვევაშია? რასაკვირველია, სამართლის სისტემაში მოიძებნება ისეთი დარგები, რომლებიც ნაკლებად ამჟღავნებენ კავშირს ისტორიულ სამართალთან ან, რომელსაც ისტორიასაერთოდ არგააჩნია. თანამედროვე სისხლის სამართალი სრულიად განსხვავდება ისტორიულად არსებული სისხლის სამართლისაგან, როგორც პრინციპების, ისე სასჯელთა სისტემისა და მტკიცებულებების ნაწილში. აქიდან გამომდინარე, სისხლის სამართლის თანამედროვე მკვლევრები თუ პრაქტიკოსები, სისხლის სამართლის ისტორიის კვლევა-ძიებით დაინტერესებულნი არ არიან. მათ ეს სფერო არ იზიდავთ, იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ სისხლის სამართლის ისტორიასა და თანამედროვე სისხლის სამართალს შორის, ისეთივე განსხვავებაა, როგორც ცა და დედამიწას შორის.

სამართლის ამა თუ იმ დარგში შეიძლება გამოიყოს ბევრი ინსტიტუტი, რომელიც შედარებით გვიანდელი მოვლენაა და არანაირი კავშირი მათ ისტორიასთან არ აქვთ. მაგალითად, თუკი გადავხედავთ სამართლის ისტორიას, დავინახავთ, რომ პირადის ცნება დღევანდელი გაგებით შედარებით თანამედროვე მონაპოვარია⁴⁹.

სამართალი მოიცავს პრინციპებს⁵⁰. დროთა განმავლობაში სამართლის პრინციპებისადმი მიდგომა შეიცვალა. ბევრი მათგანი მოგვიანებით სამართლის ფუნდამენტური პრინციპი გახდა. მაგა-

46 Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. 2001. Hans Aattenhauer zum 8. September 2001. Hrsg. Von Jörn Eckert. S. 130.
 47 Honsell H., 1986, 1987. Das rechtshistorische Argument in der modernen Zivilrechtsdogmatik, in: Simon, Akten des 26. Deutschen Rechtshistorikertages. S. 299.

48 Honsell H., Das rechtshistorische Argument in der modernen Zivilrechtsdogmatik. <http://www.honsell.at> (16.11.2017).
 49 ბაუმი გ., ისენით ძირითადი უფლებანი! გვ. 116.
 50 უექსი რ., 2006. სამართლის ფილოსოფია. გვ. 59.

ლითად, ადამიანის ღირსება, როგორც სამართლის უნივერსალური პრინციპი, მე-20 საუკუნეს უკავშირდება და დღეს მას სამართლის ღირებულებათა იერარქიაში პირველი ადგილი უჭირავს. თუ ისტორიულად სამართალი აფუძნებდა უთანასწორობის პრინციპს, დღეს კი თანასწორობა სამართლის უმნიშვნელოვანესი პრინციპია. დროთა განმავლობაში, სახელმწიფო მოწყობის სამართალშიც შეიცვალა პრინციპების შინაარსი. მაგალითად, „მონარქიული პრინციპიდან“ (ძალაუფლების კონცენტრაცია მონარქის ხელში) კაცობრიობა თანდათანობით გადავიდა ხელისუფლების დანაწილების პრინციპზე. ასევე, არსებითად განსხვავდება სუვერენიტეტის თანამედროვე გაგება სუვერენიტეტის იმ ცნებისგან, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში დამკვიდრებული იყო პრაქტიკაში („ღმერთის სუვერენიტეტი“, „მონარქის სუვერენიტეტი“). კონსტიტუციონალიზმის თანამედროვე თეორია და პრაქტიკა „სახალხო სუვერენიტეტის“ პრინციპს აღიარებს. აღნიშნულიდან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ არსებითი განსხვავებაა სამართლის „ძველ“ და „ახალ“ პრინციპებს შორის. ასევე, მნიშვნელოვნად განსხვავდება სამართლის ზოგიერთი თანამედროვე ინსტიტუტი ისტორიულად არსებულისგან. მაგალითად, ჯარიმა („საზღაო“) სასჯელთა სისტემის ერთერთი უძველესი და თავდაპირველი ფორმაა, რომლის ოდენობა იმის მიხედვით განისაზღვრებოდა, თუ სოციალური იერარქიის რომელ საფეხურზე იმყოფებოდა დამნაშავე ან დაზარალებული. რამდენადაც დაზარალებული მალეა დგას ფეოდალური იერარქიის კიბეზე, იმდენად მტკიცედ იცავს მას კანონი, იმდენად ძვირად ღირს მისი სისხლი⁵¹. დღეს კი ჯარიმის ოდენობა

სამართალდარღვევის სიმძიმეზე ან მიყენებული ზიანის მაშტაბზეა დამოკიდებული.

სამართლის ისტორიამ, ერთი მხრივ, უნდა გვიჩვენოს, თუ სამართლის რომელი პრინციპი ან ინსტიტუტი დღემდე სიცოცხლისუნარიანი და, მეორე მხრივ, რომელია ისტორიის კუთვნილება.

სამართლის მეცნიერება არსებითად ჰერმენევტიკული მეცნიერებაა. ეს სიტყვა ნაწარმოებია ბერძნული ღმერთის ჰერმესისგან (Hermes) – ღმერთის ცოდნა. ჰერმენევტიკა განმარტების ზოგადი თეორია⁵². მისი არსი იმაშია, რომ დადგინდეს კანონის ტექსტის ავტორის ნება, რათა მოხდეს მისი რეკონსტრუქცია. დოგ-

ძველი ქართული სამართლის ზოგიერთი ძველი: „დიდებაი მაცხოვარსა მხოლოსა ღმერთსა ჩუენსა“ (პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი), „ძველისწერაი წმიდისა და ღმრთივ შეკრებულისა კრებისაი“ (ძველისწერაი რუს-ურბნისის კრებისად), „სახელითა ღმრთისადთა, – დაუსაბამოვსა მამისა, ძისა და წმიდისა სულისადთა“ (ბექა-აღბუღას სამართალი), „სახელითა ღმრთისადთა“ (სამთავისის სამწყსოს საკანონოს წიგნი ცხრაზმისხევის კრებულისა და მამასახლისებისა გრიგოლ სამთაველისადმი. 1459 წელი), „მბადისაგან არსთა ყოველთა ღმრთისა მამისა“ (მცნებად სასჯულოი (1470-1474), „წყალობითა შეწვენითა ღმრთისათა“ (საცაიშლო გამოსავალი მოსაკრებლობის დავთარი (1616-1621), „წებითა და შეწვენითა ღმრთისათა“ (წყალობისა წიგნი კათალიკოს იოვანე დიასამიძის დემეტრე აღესებაძისადმი (1689 წ. 26 იანვარი), „სახელითა სახეირისა, არსება დაუბადებელისა ღმრთისა მამისა“ (განჩინება საეკლესიო კრებისა სამონასტრო წესისა და რიგის თაობაზე), „სათნოყოფითა ღმრთისა ყოველთა მბადისათა“ (კანონი 1748 წლის საეკლესიო კრებისა), „იდიდებოდეთ ღმერთი იგი მამაი“ (მეუვალობის წიგნი მაქსიმე კათალიკოზისა გელათის წმინდა გიორგისადმი (1778 წ. 20 ოქტომბერი), „ეჰა, დიდება შენდა მბადო ყოველთაო“ (დასტურლამალი). „ღმერთის იდეას“ კანონმდებლობაში არ დაუკარგავს თავისი აქტუალობა დღემდე. საქართველოს კონსტიტუციის პრეამბულის მიხედვით, „ჩვენ, საქართველოს მოქალაქენი... ღვთისა და ქვეყნის წინაშე ვაცხადებთ ამ კონსტიტუციას“. კონსტიტუციის 71-ე მუხლის თანახმად, საქართველოს პრეზიდენტი „ღვთისა და ერის წინაშე“ დებს ფიცს. საკონსტიტუციო სასამართლოს შესახებ ორგანული კანონის მე-9 მუხლის მიხედვით, საკონსტიტუციო სასამართლოს წევრი დებს ფიცს: „ღვთისა და ერის წინაშე“.

* მაგალითად, ქართული სამართლის ყველა ძველი განიცდის ქრისტიანული სარწმუნოების გავლენას. ზოგიერთი მათგანის პრეამბულა (ლათინური სიტყვაა: Praeambulus – წინამორბედი. ფრანგული: Preamble – წინათქმა) აღიარებს „ღვთის წყალობას“. მაგალითად, შემდეგი სიტყვებით იწყება

51 სურგულაძე ი., 1952. საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის (ქართლის სახელმწიფოებრივი წყობილება გვიანფეოდალურ პერიოდში). გვ. 70.

52 Rechtsgeschichte. 2012. von der Römischen Antike bis zur Neutzeit. Susanne Hähnchen, Friedrich Ebel, Georg Thielmann. 4. Auflage. S. 1.

მატიკოსი, პირველ ყოვლისა, ცდილობს არსებული სამართლის შინაარსის გაგებას. სამართლის ისტორიკოსი პირიქით, შეისწავლის უცვლელს – ისტორიულად არსებულ სამართალს⁵³. დიდი ხანია განმარტების „სწორი“ მეთოდების საკითხი სამართლის კულტურაში აქტუალურია⁵⁴. კანონის განმარტება იურიდიული არგუმენტაციის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სეგმენტია. არგუმენტაცია იურისტების ყოველდღიური საქმიანობაა⁵⁵. კანონის ისტორიული ინტერპრეტაციის ამოცანაა დავადგინოთ კანონმდებლის მიზანი. განმარტების ამ ხერხს ხშირად იყენებენ, როგორც თეორეტიკოსი იურისტები, ისე სასამართლო პრაქტიკაში მოსამართლეები. თავისთავად ის ფაქტი, რომ სამართლის ისტორიული განვითარების ცოდნა გვეხმარება თანამედროვე სამართლის გაგებაში,⁵⁶ ნიშნავს იმას, რომ სამართლის ნორმის შინაარსის სწორი გაგება დამოკიდებულია ამ ნორმის ისტორიულ განმარტებაზე. ინტერპრეტატორი ყველა ყოველთვის მხოლოდ თავის ისტორიას⁵⁷. ისტორიული განმარტებისთვის მნიშვნელოვანია კანონმდებლის მიზნის დადგენა⁵⁸. სამართლის ისტორია კანონის განმარტების დოგმატიკასთან⁵⁹ მჭიდრო კავშირშია. სამართლის ისტორიის ცოდნა კანონმდებლის ისტორიული ნების დადგენის აუცილებელი წინაპირობაა⁶⁰. კანონის განმარტების ხარისხი ხელს უწყობს სა-

მართლის ფუნქციონირების უზრუნველყოფასა და მის სტაბილურ გამოყენებას⁶¹.

სამართლის ცალკეული ინსტიტუტის ისტორიული განვითარების ცოდნა აუცილებელია ნორმის სწორი ინტერპრეტაციისათვის⁶². მაგალითად, სამართლის ისტორიის, კერძოდ, ძველი ქართული საქორწინო სამართლის ცოდნა გვეხმარება სწორად განვმარტოთ, საქართველოს კონსტიტუციის 36-ე მუხლი, რომლის მიხედვით, ქორწინება ემყარება მეუღლეთა უფლებრივ თანასწორობასა და ნებაყოფლობას. რატომ გაუსვა ხაზი კანონმდებელმა „თანასწორობას და ნებაყოფლობას“? რა იყო ამ ნორმის კანონმდებლისეული მიზანი? უხსოვარი დროიდან საქართველოში ქალ-ვაჟი საქორწინო ურთიერთობებში არ იყვნენ თანასწორნი. მაგალითად, თავადს არ შეეძლო გლეხზე დაქორწინება და პირიქით. ქორწინება არც ნებაყოფლობაზე იყო დამყარებული. ქორწინების აუცილებელ პირობას, ასევე, ქალ-ვაჟის მშობელთა ურთიერთთანხმობა წარმოადგენდა. საქართველოს კონსტიტუციის – კონკრეტულად, კანონმდებლის მიზანი მხოლოდ ქალ-ვაჟს შორის თანხმობისა და მათ შორის თანასწორობის მიღწევა იყო. აღნიშნულიდან გამომდინარე, ისტორიული რეალობის გათვალისწინების გარეშე ამ ნორმის განმარტება, კანონმდებლის მიზნის დადგენა შეუძლებელია. ინტერპრეტაციის კლასიკურმა კრიტიკუმებმა აჩვენა, რომ ისტორიულ და სისტემურ კონტექსტებს არგუმენტაციული წონა აქვს, რადგან ისინი საკანონმდებლო საქმიანობის აზრსა და მიზანს უფრო ნათელს ხდის⁶³. სამართლის ისტორიის, კერძოდ კი, წარსულში სახელმწიფოსა და ეკლესიის კავშირ-ურთიერთობების ცოდნა აუცილებელი საქართველოს კონსტიტუციის მე-9 მუხლის პირველი პუნქტით გათვალისწინებული

53 Rechtsgeschichte. 2012. von der Römischen Antike bis zur Neuzzeit. Susanne Hähnchen, Friedrich Ebel, Georg Thielmann. 4. Auflage. S. 2.
 54 Loos F., 1985. Bemerkungen zur "historischen Auslegung". in: Festschrift für Rudlof Wassermann zum sechzigsten Geburtstag. S. 123.
 55 ხუბუა გ., 2015. სამართლის თეორია. გვ. 242.
 56 ხუბუა გ., 2015. სამართლის თეორია. გვ. 23.
 57 Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Küchler. S.2.
 58 ხუბუა გ., 2015. სამართლის თეორია. გვ. 191.
 59 Attenauher H., Zur Rechtsgeschichte und Dogmatik der Gesetzesauslegung. In: Rechtsgeschichte und Privatrechtsdogmatik. Hrsg. Reinhard Zimmermann. 1999. Heidelberg. S. 129.
 60 Deutsche Rechtsgeschichte Skript zur Vorlesung WS 2012/13. S. 2.

61 Deutsche Rechtsgeschichte Skript zur Vorlesung WS 2012/13. S. 2.
 62 ხუბუა გ., 2015. სამართლის თეორია. გვ. 23.
 63 ციპელეუსი რ., 2006. იურიდიული მეთოდების მოძღვრება. გვ. 59.

ნორმის ინტერპრეტაციისათვის, რომლის მიხედვით, სახელმწიფო აღიარებს საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის განსაკუთრებულ როლს საქართველოს ისტორიაში*. ისტორიული განმარტება გვცხადებს, ასევე, საქართველოს კონსტიტუციის პრეამბულის სულისკვეთების დადგენაში. ისტორიულ ცოდნას განსაკუთრებით იმ ნაწილის ინტერპრეტაცია მოითხოვს, რომელიც აღიარებს, რომ საქართველოს კონსტიტუცია ეყრდნობა „ქართველი ერის მრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოებრიობის ტრადიციებსა და საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუციის ისტორიულ-სამართლებრივ მემკვიდრეობას“. ისტორიული განმარტების გარეშე შეუძლებელია საქართველოს კონსტიტუციის მე-2 მუხლის პირველი პუნქტით გათვალისწინებული ნორმის შინაარსის ზუსტი დადგენა (საქართველოს სახელმწიფოს ტერიტორია განსაზღვრულია 1991 წლის 21 დეკემბრის მდგომარეობით). კონსტიტუციურ კანონმდებლობაში მოცემულია ისეთი ნორმებიც, რომელთა შინაარსის განმარტება არ მოითხოვს მაინცდამაინც ისტორიული სამართლის ცოდნას, თუმცა სასურველი და მიზანშეწონილია განმარტების პროცესში გამოვიყენოთ ინტერპრეტაციის ეს მეთოდი. მაგალითად, ასეთია საქართველოს კონსტიტუციის მე-5 მუხლი, რომელიც განამტკიცებს კონსტიტუციონალიზმის ფუნდამენტურ პრინციპებს. კანონმდებლობაში ზოგიერ-

თი ნორმის არსებობა ისტორიული რეალობითაა გამოწვეული. მაგალითად, საქართველოს კონსტიტუციის მე-5 მუხლის მე-3 ქვეპუნქტის თანახმად, არავის არა აქვს უფლება მიითვისოს ან უკანონოდ მოიპოვოს ხელისუფლება. ისტორიული წარსული შეგვახსენებს სწორედ მსგავს მაგალითებს: 1921 წლის თებერვლისა და 1991-1992 წლის მოვლენები საქართველოში. კონსტიტუციური შეთანხმების ძალიან ბევრი მუხლის განმარტება შეუძლებელია ისტორიული ცოდნის გარეშე. მაგალითად, მე-11 მუხლი ადგენს, რომ სახელმწიფო ადასტურებს XIX-XX საუკუნეებში (განსაკუთრებით 1921-90 წლებში), სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დაკარგვის პერიოდში, ეკლესიისათვის მატერიალური და მორალური ზიანის მიყენების ფაქტს.

ჩვეულებითი სამართალი სამართლის სისტემაში სრულიად დამოუკიდებელ თვისებას ამჟღავნებს⁶⁴. სამართლის ისტორიასა და ჩვეულებით სამართალს შორის მჭიდრო კავშირია. ისტორიულად უძველეს სამართლებრივ დოკუმენტებში ჩვეულებითი სამართლის ნორმები აისახებოდა. სამართლის ისტორია და ჩვეულებითი სამართალი ერთ მთლიანობას წარმოადგენს. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის მე-2 მუხლის მე-4 პუნქტის მიხედვით, ჩვეულებანი გამოიყენება მხოლოდ მაშინ, თუ ისინი არ ეწინააღმდეგება სამართლისა და ზნეობის საყოველთაოდ აღიარებულ ნორმებს ან საჯარო წესრიგს. მართალია, ჩვეულებებს სუბსიდიარული დატვირთვა აქვთ, მაგრამ კანონმდებლის მიერ მათი გამოყენების შესაძლებლობის დაშვება, თავისთავად, მეტყველებს იმ ფაქტზე, რომ ჩვეულებითი სამართალი თანამედროვე სამართლის წყაროა სამოქალაქო სამართლის ნაწილში.

ხშირად ძველი ნორმები შეუსაბამოა

* ქართული სამართლის ისტორია შეისწავლის სახელმწიფოსა და მართლმადიდებელი ეკლესიის ურთიერთობის საკითხებს. ქართული სამართლის ისტორია ნათლად წარმოგვიდგენს, თუ რა დიდი წვლილი შეიტანა ქართულმა ეკლესიამ ქართული სახელმწიფოს გადარჩენა-განვითარების საქმეში. ასევე, ეკლესიას განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვის საზოგადოებრივი ცხოვრების ისეთი მნიშვნელოვანი სფეროს – საქორწინო-საოჯახო ურთიერთობების მონესრიგების საქმეში. სხვადასხვა დროს ეკლესიამ ხმა აიმაღლა საზოგადოებაში გაბატონებული მანკიერი მხარეების წინააღმდეგ. ამის მაგალითია, რუს-ურბნისის საეკლესიო კრება, კათალიკოსთა სამართალი და სხვა.

64 Piilch M., 2010. Rechtsgewohnheiten aus rechtshistorischer und rechtstheoretischer Perspektive. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 17. S. 39.

თანამედროვე პირობებთან. სამართლის თეორიისათვის უცხო არაა შემდეგი ფორმულა: ნორმა მოძველდა. სამართალს ამასთანავე რეგენერაციის თვისება აქვს. ის, რაც ძველი იყო და რომელიც ოდესღაც საზოგადოებრივ ურთიერთობებს აწესრიგებდა, შეიძლება რეკონსტრუირებულ იქნეს თანამედროვეობაში. სამართლის რეგენერაცია დაუშვებელია, თუ საქმე გვაქვს ისეთ სამართლებრივ სისტემასთან, როგორცაა, მაგალითად, სოციალისტური სამართალი. კანონმდებლობა განსაზღვრავს, ასევე, ძველი ნორმის რეგენერაციის დაუშვებლობას. ეს ის შემთხვევაა, როდესაც საკონსტიტუციო სასამართლოს მიერ სამართლებრივი აქტი ან მისი ნაწილი არაკონსტიტუციურადაა ცნობილი.

სამართლის ისტორია, როგორც მცნიერება ნორმის შესახებ და ტერმინთა ეტიმოლოგია

სამართლის ისტორია სამართლის მეცნიერებისათვის ფუნდამენტურ როლს ასრულებს. სამართლის ისტორია სამართლის ფილოსოფიისა და სამართლის სოციოლოგიის რანგში დგას. სამართლის ისტორია, სამართლის სოციოლოგია და სამართლის ფილოსოფია (სამართლის თეორია) სამართლის დოგმატიკის ფუნდამენტია. ყველა ერთად ქმნის სამართლის მეცნიერებას⁶⁵.

ცნობილი გერმანელი მკვლევრის ჰაინრიხ მიტეასის მიხედვით, სამართლის იდეა სამართლის ისტორიის დამოუკიდებელი თემაა⁶⁶. სამართლის ისტორია გამიჯნულია სამართლის მეცნიერებისაგან⁶⁷. სამართლის ისტორია მიეკუთვნება ისტორიულ მეცნიერებებს⁶⁸.

სამართლის ისტორია ზოგადი ისტორიის ნაწილია, რომლის საგანია სამართალი⁶⁹. სამართლის ისტორია ხშირად განიხილება, როგორც ნორმის ისტორია, ისტორიული მეცნიერება და პრაქტიკის ისტორია⁷⁰. სამართლის ისტორიის საგანი „სამართალი“ და იგი ისტორიული მეცნიერებებისთვის დამახასიათებელ კვლევის მეთოდებს იყენებს⁷¹. სამართლის ისტორია სამართლის ნორმის ისტორიაა⁷². ნორმის მიმართება სამართლის ისტორიას ამკვიდრებს, როგორც დარგს და ემიჯნება იგი ამით ისტორიული მეცნიერების სხვა დისციპლინებს⁷³. სამართლის ისტორია სისტემური თეორიაა, რომლის მიხედვით, სამართალი საზოგადოების განსხვავებული ფუნქციონალური სისტემაა⁷⁴. სამართლის ისტორია სამართლის შესწავლის გზაა, შესაბამისად, ის სამართლის მეცნიერების ნაწილია, „სამართლის ისტორიული მეცნიერება“⁷⁵. სამართლის ისტორია სამართლის მეცნიერების შემადგენელი დარგია⁷⁶.

65 Rechtsgeschichte. 2012. Von der Römischen Antike bis zur Neuzzeit. Hähnchen S., Ebel F., Thielmann G. 4. Auflage. S. 1.
 66 Thieme H., S. 280.
 67 Wesel U., 1974. Zur Methode der Rechtsgeschichte. Kritische Justiz. S. 337.
 68 Moriya K., 2015. Rechtsgeschichte provoziert Jurisprudenz. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. S. 263.

Rechtsgeschichte. 2012. Von der Römischen Antike bis zur Neuzzeit. Hähnchen S., Ebel F., Thielmann G. 4. Auflage. S. 2.
 69 Deutsche Rechtsgeschichte Skript zur Vorlesung WS 2012/13. S. 2.
 70 Duve T., Oestmann P., Normgeschichte. 2015. Wissenschaftsgeschichte und Praxisgeschichte. Drei Blickwinkel auf das Recht der Vergangenheit. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. S. 255.
 71 Schorkopf F., 2014. Rechtsgeschichte der europäischen Integration. in: Juristenzeitung. 2. Mai. 2014. S. 430. Wiggerich S., 2016. Rechtsgeschichte und Bedeutung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. S. 274.
 72 Wiggerich S., 2016. Rechtsgeschichte und Bedeutung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. S. 274.
 73 Wiggerich S., 2016. Rechtsgeschichte und Bedeutung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. S. 274.
 74 Amstutz M., 2002. Rechtsgeschichte als Evolutionstheorie Anmerkungen zum Theorierahmen von Marie Theres Fögens Forschungsprogramm. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 1. S. 27.
 75 Schwab D., 1984. Geschichtliches Recht und moderne Zeiten. in: Festschrift für Heinz Hübner zum 70. Geburtstag am 7. November 1984. S. 234.
 76 Pilch M., 2010. Rechtsgewohnheiten aus rechtshistorischer und rechtstheoretischer Perspektive. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 17. S. 17.

სამართალში დღემდე გამოყენებულ სიტყვათა (ტერმინთა) შესწავლა ეტიმოლოგიური თვალსაზრისით სამართლის ისტორიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქვაკუთხედი. სწორედ, სამართლის ისტორიას შეუძლია მოგვცეს მეცნიერულად დასაბუთებული ცოდნა იურიდიული ტერმინების შესახებ. სამართლის ისტორია იკვლევს ტერმინების წარმოშობის საკითხს*. მეცნიერების ამ დარგის ფარგლებში, ასევე, შეისწავლება სამართლის ლექსიკაში ისტორიულად დამკვიდრებული უცხოური სამართლებრივი ტერმინები. ამგვარ ტერმინებს ხშირად ვხვდებით ქართული სამართლის ძეგლებში. ამ თვალსაზრისით, სამართლის ისტორია იურიდიულ ტერმინთა ისტორიაა.

სამართლის ისტორიის სწავლების მეთოდიკა

გერმანიაში სამართლის ისტორია, როგორც აკადემიური დისციპლინა, მე-19 საუკუნის ბოლოდან შემოიღეს⁷⁷. თითქმის ყველა ევროპული სახელმწიფოს უნივერსიტეტში სამართლის ისტორია დამკვიდრებულია, როგორც სამართლის მეცნიერების დარგი და იურიდიული განათლების სფერო⁷⁸. სამართლის ისტორია ძველი დისციპლინა არაა⁷⁹. მე-

* თანამედროვე სამართლის თეორიასა თუ პრაქტიკაში ბევრი სიტყვა გვხვდება, რომელთაც ღრმად აქვთ გადგმული ფესვები წარსულში და მათი სწორი განმარტება სამართლის ისტორიის ცოდნის გარეშე წარმოუდგენელია. ასეთი ტერმინებია, მაგალითად, „მართი“ (ნაწარმოებია „სამართალი“), „ხელი“ (ნაწარმოებია „ხელმწიფე“, „სახელმწიფო“, „ხელისუფლება“ და სხვა), „რიგი“, „წესი“ („წესრიგი“), „გაჩენა“ („განჩინება“, „განაჩენი“), „სჯა“ („სჯული“, „სჯა“, „განსჯა“, „მსაჯული“), „ბჭე“ („ბჭობა“, „განბჭობა“, „საბჭო“), „სისხლის“ („სისხლის აღება“, „სასისხარი საქმე“, „სისხლის სამართალი“) სამართლის ისტორია, ასევე გვანდის ცნობებს ქართულ იურიდიულ ლექსიკაში დღემდე დამკვიდრებული უცხოური ტერმინების შესახებ. მაგალითად, ასეთი ტერმინია „იურისტი“ (ლათინური სიტყვა: iura, ius და ნიშნავს სამართალს).

77 Rechtsgeschichte. 2012. Von der Römischen Antike bis zur Neuzzeit. Hähnchen S., Ebel F., Thielmann G. 4. Auflage. S. 1.

78 Thieme H., S. 275.

79 Thieme H., S. 275.

19 საუკუნეში მისი განსაკუთრებულობა „ისტორიზმით“ იყო განპირობებული. სამართლის ისტორიის მნიშვნელობა განსაკუთრებით მე-20 საუკუნის დასაწყისში, მას შემდეგ გამოიკვეთა, როდესაც ევროპაში ადგილი ჰქონდა დიდ კოდიფიკაციებს⁸⁰.

სამართლის ისტორიის სწავლების მეთოდიკა მოითხოვს სამართლის ისტორიკოსისა და მოქმედი სამართლის მეცნიერის (ლექტორის) კონტაქტებს ერთმანეთში. ეს „კარგი და გონიერია“⁸¹. სამართლის ისტორიის ლექტორი ასევე ვალდებულია, ლექცია თანამედროვე სამართლის საკითხებზეც ჩაატაროს. იქნება ეს სამოქალაქო თუ სავაჭრო, სისხლის ან საჯარო სამართლის ლექციები. ამ კომბინაციას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს თანამედროვე სამართლის მეცნიერებისათვის და, პირიქით, თანამედროვე სამართლის სპეციალისტმა ასევე ყურადღება უნდა მიაქციოს მისი სფეროს ისტორიას. მაგალითად, გეორგ ელინგი ლექციებს სწორედ ამ კომბინაციით ატარებდა⁸². საკმარისად განსწავლულმა სამართალმცოდნემ კარგად იცის, როგორ მუშაობს (ან როგორ არ მუშაობს) მისი ქვეყნის სამართლებრივი სისტემა. უფრო მეტიც, თუ ისტორიაც იცის, იოლად შეიძლება შეადაროს სხვადასხვა სამართლებრივი სისტემა, რომლებიც ერთმანეთს ენაცვლებოდნენ მოცემულ ქვეყანაში⁸³.

ხშირად, სტუდენტებს სამართლის ისტორიის ლექციების დროს კითხვები აქვთ თანამედროვე სამართლის ცალკეულ საკითხებზე. ლექტორი ვალდებულია სწორედ შედარებითი ანალიზის მიხედვით, მიაწოდოს ინფორმაცია სტუდენტს. წარმოუდგენელია საკონსტიტუციო სამართლის ლექტორი, რომელმაც არ იცოდეს უმთავრესი კონსტიტუციური ინსტიტუტების წარმოშობის ისტორია, მათი განვითარების ზოგადი კანონზომიერებანი.

80 Thieme H., S. 277.

81 Thieme H., S. 280.

82 Thieme H., S. 281.

83 ლეონი ბ., 2015. თავისუფლება და კანონი, თბილისი. გვ. 30.

სამართლის ისტორიის ლექტორი ყოველთვის წინააღმდეგობებს აწყდება ამ თვალსაზრისით, ვინაიდან, მან პასუხი უნდა გასცეს სამართლის თითქმის ყველა დარგის შესახებ დასმულ კითხვებს. სამართლის ისტორიკოსი (ლექტორი) ერთდროულად ლექციებს უძღვება სახელმწიფო სამართლის, სისხლის სამართლის, სამოქალაქო სამართლის, საოჯახო და სამემკვიდრეო სამართლის ისტორიაში. სამწუხაროა, რომ არიან სამოქალაქო სამართლის სპეციალისტები, რომლებიც უმაღლეს სასწავლებლებში ასწავლიან სამოქალაქო სამართალს და არ იციან რომის სამართალი – ან თავს არიდევენ ამ კურსის წაკითხვას. რომის სამართალი თანამედროვე კერძო სამართლის საფუძველია, შესაბამისად, ამ ისტორიული სამართლის ცოდნის გარეშე არ არსებობს სრულყოფილი ცოდნა თანამედროვე კერძო სამართალში.

სამართლის ისტორია უბრალოდ მხოლოდ ისტორიული სამართლის ინსტიტუტებსა თუ ნორმებს კი არ აღწერს, არამედ ის ემსახურება ორ მთავარ მიზანს: პირველ რიგში, სამართლის ისტორიამ უნდა მისცეს ცოდნა სტუდენტს ეროვნული სამართლის შესახებ და, ასევე, მას ის მჭიდრო კავშირები უნდა აჩვენოს, რომელიც არსებობს ისტორიულ და თანამედროვე სამართალს შორის. სამართლის ისტორია ეს უბრალოდ ისტორია არაა, არამედ, როგორც გერმანელი მეცნიერი ჰაინრიხ მიტეასი მიუთითებდა, „შედარებითი სამართლის ისტორია“⁸⁴.

ეროვნული სამართლის ისტორიაში ცოდნა მიიღწევა მსოფლიო სამართლის ისტორიისა და თანამედროვე სამართლის საფუძვლების შესწავლის კომბინაციით. სამართლის ისტორიის კურსის გავლის დროს სტუდენტებს ხშირად აქვთ შეკითხვები სხვა ქვეყნის სამართლის ისტორიის შესაბამის ინსტიტუტებზე. მაგალითად, მათ აინტერესებთ, სისხლის სამართლის ისტორიის ლექციების ფარგლებში მტკიცებულებათა რა ფორმებს

მიმართავდნენ სხვა ქვეყნებში და როგორია მტკიცებულებები თანამედროვე სამართალწარმოების პროცესში. გარდა ამისა, ეროვნული სამართლის ისტორიის სწავლების პროცესი წარმოუდგენელია ჩვეულებითი სამართლის ცოდნის გარეშე. ჩვეულებითი სამართალი ამა თუ იმ ქვეყნის სამართლებრივი ძეგლების უმთავრესი წყარო იყო. სამართლის ისტორიკოსმა უნდა მოახდინოს ადათობრივი და დაწერილი სამართლის შედარებითი ანალიზი. იმისათვის, რომ სამართლის ისტორიაში ლექცია იყოს უფრო კვალიფიციური და საინტერესო იყოს, სამართლის ისტორიკოსი ერთდროულად უნდა ფლობდეს სამართლის რამდენიმე სფეროს. ესენია: ეროვნული სამართლის ისტორია, მსოფლიო სამართლის ისტორია, ჩვეულებითი სამართლის ისტორია და თანამედროვე სამართალი. ამ კომბინაციის შედეგად მიიღწევა სრულყოფილი ცოდნა ზოგადად სამართლის ისტორიაში. ეს კი საბოლოოდ, სამართლის ისტორიას ხდის პრაქტიკულ მეცნიერებას, რომელიც მომავალში იურისტმა უნდა გამოიყენოს. აქიდან გამომდინარე, სამართლის ისტორია მასშტაბია, რომლის თითოეული კომბინაცია მიზნად ისახავს სრულყოფილი ცოდნა მისცეს სტუდენტს ისტორიული და თანამედროვე სამართლის ფუნდამენტურ საკითხებზე.

**„ისტორიზმი“
თანამედროვე ქართულ
კონსტიტუციონალიზმში:
კონსტიტუციის ისტორია,
როგორც თანამედროვე
საკონსტიტუციო სამართლის
ეგზისტენცია**

სამართლის ისტორია თანამედროვე სამართლის წყაროებს შეიცავს. ისტორიულ და თანამედროვე სამართალს შორის მჭიდრო კავშირს „მემკვიდრეობის პრინციპი“ განსაზღვრავს. თანამედროვე სამართალი ისტორიული სამართლის მემკვიდრეა. ეს განსაკუთრებით ჩანს კერძო

84 Thieme H., S. 283.

სამართალში და, ასევე, საკონსტიტუციო სამართალში. მემკვიდრეობითობის კლასიკურ მაგალითებს იძლევა ევროპული სახელმწიფოების კონსტიტუციური განვითარების ისტორია, ასევე ქართული კონსტიტუციონალიზმის უახლოესი ისტორია. საქართველოს 1921 წლის პირველი რესპუბლიკის კონსტიტუციის ძალიან ბევრი ნორმა თუ პრინციპი სიცოცხლისუნარიანობას საქართველოს მოქმედ კონსტიტუციაში ინარჩუნებს.

საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუცია ქართული კონსტიტუციონალიზმის ფუნდამენტია. 90-იანი წლებიდან მოყოლებული დღემდე, საქართველოს ყველა უმნიშვნელოვანეს დოკუმენტს 1921 წლის კონსტიტუციის „სული“ წითელ ზოლად გასდევს.

- საქართველოს უზენაესმა საბჭომ ზვიად განსახურდიას ხელმძღვანელობით 1991 წლის 9 აპრილს სახელმწიფო საკონსტიტუციო კომისიას დაავალა საქართველოს რესპუბლიკის ახალი კონსტიტუციის შემუშავება 1921 წლის კონსტიტუციის დებულებათა საფუძველზე*.
- 1991 წლის 9 აპრილის საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტში მნიშვნელოვანი ჩანაწერი არსებობს – საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუცია დღესაც მოქმედია და აქვს იურიდიული ძალა.
- 1992 წლის 21 თებერვალს საქართველოს ე.წ. „სამხედრო საბჭომ“ აღადგინა 1921 წლის კონსტიტუციის მოქმედება და ცნო მისი უზენაესობა საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე.
- „სახელმწიფო ხელისუფლების შესახებ“ 1992 წლის 6 ნოემბრის კანონის პრეამბულის მიხედვით, საქართველოს ახალი კონსტიტუცია დაეფუძნებოდა 1921 წლის კონსტიტუციის მემკვიდრეობითობას.
- 1993 წელს საქართველოს პარლამენტმა საკონსტიტუციო კომისიას დაავალა საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუციის ახალი რედაქციის ჩამოყალიბება, რაც შემდგომ უარყვეს.

მენტმა საკონსტიტუციო კომისიას დაავალა საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუციის ახალი რედაქციის ჩამოყალიბება, რაც შემდგომ უარყვეს.

- საქართველოს 1995 წლის 24 აგვისტოს კონსტიტუციის პრეამბულაში ჩაიწერა, რომ კონსტიტუცია ეფუძნება 1921 წლის კონსტიტუციის პრინციპებს.
- საქართველოს მოქმედი კონსტიტუციის პრეამბულაში 2010 წლის 15 ოქტომბერს შეტანილი ცვლილებების თანახმად, კონსტიტუცია ეყრდნობა საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუციის ისტორიულ-სამართლებრივ მემკვიდრეობას.

1921 და 1995 წლების კონსტიტუციებს შორის მსგავსებას, პირველ რიგში, ტექსტის სტრუქტურა და ადამიანის ძირითადი უფლებები და თავისუფლებები განაპირობებს. ამ კვლევის ფარგლებში რთულია, ყველა ნორმას შორის პარალელის გავლება და მათი შედარება. თვალსაჩინოებისთვის რამოდენიმე მუხლი შევარჩიეთ საქართველოს 1921 და 1995 წლების კონსტიტუციებიდან.

- **მუხლი მე-8*:** „კონსტიტუცია სახელმწიფოს უზენაესი კანონია. არ შეიძლება გამოქვეყნებულ იქნეს კანონი, დეკრეტი, ბრძანება ან განკარგულება, რომელიც კონსტიტუციის დებულებათა და მათი დედა აზრის წინააღმდეგია“.
- **მუხლი მე-6:** „საქართველოს კონსტიტუცია სახელმწიფოს უზენაესი კანონია. ყველა სხვა სამართლებრივი აქტი უნდა შეესაბამებოდეს კონსტიტუციას“.
- **მუხლი მე-12:** „საქართველოს მოქალაქეობა მოიპოვება წარმოშობით, ქორწინებით და ნატურალიზაციით“.
- **მუხლი მე-12:** „საქართველოს მოქალაქეობა მოიპოვება დაბადებით და ნატურალიზაციით“.

* სამწუხაროდ, კომისიას ერთი სხდომაც არ ჩაუტარებია.

* ჯერ ციტირებული იქნება საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუციის, ხოლო შემდგომ 1995 წლის კონსტიტუციის მუხლები.

- **მუხლი მე-40:** „ქორწინება ემყარება უფლებრივ თანასწორობასა და ნებაყოფლობას“. **მუხლი 36-ე, 1-ლი ქვეპუნქტი:** „ქორწინება ემყარება მეუღლეთა უფლებრივ თანასწორობასა და ნებაყოფლობას“.
- **მუხლი 45-ე:** „კონსტიტუციაში ჩამოთვლილი გარანტია და უფლება არ უარყოფს სხვა გარანტიასა და უფლებას, რომელიც იქ არ არის მოხსენებული, მაგრამ თავისთავად გამომდინარეობს კონსტიტუციის მიერ აღიარებული პრინციპებისაგან“. **მუხლი 39-ე:** „საქართველოს კონსტიტუცია არ უარყოფს ადამიანისა და მოქალაქის სხვა საყოველთაოდ აღიარებულ უფლებებს, თავისუფლებებსა და გარანტიებს, რომლებიც აქ არ არის მოხსენიებული, მაგრამ თავისთავად გამომდინარეობენ კონსტიტუციის პრინციპებიდან“.
- **მუხლი 49-ე:** „პარლამენტის წევრს უფლება აქვს ჩვენება არ მისცეს იმ ფაქტების გამო, რომელიც მას გაანდვს, როგორც დეპუტატს, ეს უფლება არ ეკარგება მაშინაც, როცა დეპუტატად აღარ ითვლება“. **მუხლი 52-ე, მე-3 ქვეპუნქტი:** „პარლამენტის წევრს უფლება აქვს ჩვენება არ მისცეს იმ ფაქტის გამო, რომელიც მას გაანდვს, როგორც პარლამენტის წევრს“.
- **მუხლი 50-ე:** „პარლამენტის წევრებს მიეცემათ კანონით განსაზღვრული გასამრჯელო“. **მუხლი 53-ე, მე-3 ქვეპუნქტი:** „პარლამენტის წევრი იღებს კანონით დადგენილ გასამრჯელოს“.
- **მუხლი 78-ე:** „სასამართლო დამოუკიდებელია და მხოლოდ კანონს ემორჩილება“. **მუხლი 84-ე, 1-ლი ქვეპუნქტი:** „მოსამართლე თავის საქმიანობაში დამოუკიდებელია და ემორჩილება მხოლოდ კონსტიტუციას და კანონს“.
- **მუხლი 114-ე:** „საკუთრების იძულებ-

ბითი ჩამორთმევა ან კერძო ინციტივის შეზღუდვა შეიძლება მხოლოდ სახელმწიფოებრივი და კულტურული საჭიროებისათვის ცალკე კანონში განსაზღვრული წესით. ჩამორთმეულ ქონებაში მიეცემა სათანადო საფასური თუ კანონში სხვა გვარად არ არის განსაზღვრული“. **მუხლი 21-ე, მე-3 ქვეპუნქტი:** „აუცილებელი საზოგადოებრივი საჭიროებისათვის საკუთრების ჩამორთმევა დასაშვებია კანონით პირდაპირ გათვალისწინებულ შემთხვევებში, სასამართლოს გადაწყვეტილებით ან ორგანული კანონით დადგენილი გადაუდებელი აუცილებლობისას, წინასწარი, სრული და სამართლიანი ანაზღაურების პირობით. ანაზღაურება თავისუფლდება ყოველგვარი გადასახადისა და მოსაკრებლისაგან“.

- **მუხლი 138-ე:** „საქართველოს მოქალაქე შეიძლება მიღებულ იქნეს ყოველ თანამდებობაზე, თუ კანონის მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს“. **მუხლი 29-ე, 1-ლი ქვეპუნქტი:** „საქართველოს ყოველ მოქალაქეს უფლება აქვს დაიკავოს ნებისმიერი სახელმწიფო თანამდებობა, თუ იგი აკმაყოფილებს კანონმდებლობით დადგენილ მოთხოვნებს“.

კონსტიტუციის ისტორია, როგორც სასწავლო დისციპლინა?

ისტორიულ კვლევას საკონსტიტუციო სამართალში ხანგრძლივი ტრადიცია აქვს. ისტორიულ-სამართლებრივი თვალსაზრისით, მთავარი ყურადღება კვლევისას კონსტიტუციის წინაპირობებს ექცევა. პირველ რიგში, კითხვა ეხება იმას, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა კონსტიტუციას და მის წინაპირობებს ადრინდელ ეპოქებში. კონსტიტუციის წინაპირობები სამართლებრივად შეიძ-

ლებს რელიგვანტურია, ვინაიდან ის ღრმა ისტორიულ მამბებებს ავლენს. არსებობს ისტორიულ-კულტურული და სამეცნიერო ინტერესი კონსტიტუციური ნორმების ისტორიული ფესვების მიმართ, მაშინაც კი, როდესაც ეს ნორმები განმარტების პროცესში განსაკუთრებულ როლს არ ასრულებენ⁸⁵.

თანამედროვე სახელმწიფო სამართლის შესახებ ცოდნა შეუძლებელია მისი ისტორიული წინამძღვრების გარეშე. ძალიან მჭიდრო კავშირი აქვს აგრეთვე ფილოსოფიური ფაკულტეტის ისტორიკოსებს კონსტიტუციის ისტორიის დარგთან. აქ იურისტი სწავლობს ისტორიკოსებისგან და ისტორიკოსები იურისტებისგან⁸⁶.

ბევრი მკვლევარი მხარს უჭერს კონსტიტუციის ისტორიის, როგორც სასწავლო დისციპლინის არსებობას უნივერსიტეტებისათვის⁸⁷. გასათვალისწინებელია ისტორიული საკონსტიტუციო ნორმების, ინსტიტუტებისა თუ პრინციპების მნიშვნელობა თანამედროვე საკონსტიტუციო სამართლისათვის. თუ კონსტიტუციის ისტორია შეისწავლის საკონსტიტუციო სამართლის ინსტიტუტების წარმოშობის მიზეზებს, განვითარების ტენდენციებს, ეს იმას ნიშნავს, რომ მას მჭიდრო კავშირი აქვს თანამედროვე საკონსტიტუციო სამართალთან. აღნიშნულიდან გამომდინარე, სასურველია რომის სამართლის მსგავსად, კონსტიტუციის ისტორია, როგორც სასწავლო დისციპლინა, შემოიღონ საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებში.

კონსტიტუციის ისტორია იძლევა საკონსტიტუციო სამართლის ინტერპრეტაციის საშუალებას⁸⁸. უნდა გვახსოვდეს რომ, ის მხოლოდ ისტორიული ასპექტით

არ შემოიფარგლება⁸⁹ და დიდ გავლენას ახდენს თანამედროვე საკონსტიტუციო სამართალზე, ვინაიდან, ისტორიული განვითარების ცოდნა საკონსტიტუციო სამართლისა და კონსტიტუციის არსის სწორი გაგების ერთერთი წინაპირობაა⁹⁰.

დასკვნა

ისტორიული სამართლის კვლევა ევროპული სამართლის მეცნიერებაში ერთერთი საკვანძო მიმართულებაა. სამართლის ისტორია თავის აქტუალობას დღემდე ინარჩუნებს.

სამართლის ისტორია კულტურულ მეცნიერებებს მიეკუთვნება. იგი შეისწავლის სამართალში რეცეფციის კულტურულ პროცესებს. სამართლის ისტორია სამართლის რეცეფციის ისტორიაა. სამართლის ისტორია არაა მხოლოდ „სამართლის ისტორია“. იგი შედარებითი სამართლის ისტორიაა.

სამართლის ისტორია ინტერდისციპლინაა. მისი ქვედარგები შეისწავლიან სამართლის ცალკეული დარგების წარმოშობისა და განვითარების ისტორიას. ყველაზე მეტად ინსტენსიური კვლევის სფეროებია კერძო სამართლი და კონსტიტუციის ისტორია.

სამართლის ისტორიას შემეცნებითთან ერთად პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს. სამართლის ისტორიის მონაცემები გამოიყენება თანამედროვე კანონშემოქმედებით საქმიანობაში. სამართლის ისტორია სამართლის ძიებაა. ამ თვალსაზრისით, სამართლის ისტორია კანონმდებლისათვის არგუმენტაციულია. ძველი ნორმებისა თუ ძველი სამართლებრივი ინსტიტუტების თანამედროვე რეალობაში არსებობა

85 Schröder U., 2014. Verfassungsvoraussetzungen – rechtshistorisch betrachtet. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 22. S. 338.

86 Thieme H., S. 288.

87 Thieme H., S. 289.

88 Frotcher W., Pieroth B., 2013. Verfassungsgeschichte, 12., Auflage, München, S. 1.

89 Koselleck R., 1983. Begriffsgeschichtliche Probleme der Verfassungsgeschichtsschreibung, in: Der Staat, Zeitschrift für Staatslehre öffentliches Recht und Verfassungsgeschichte, Beiheft 6, Gegenstand und Begriffe der Verfassungsgeschichtsschreibung, Hrsg. Ernst-Wolfgang Böckenförde/Rolf Grawert/Fritz Ossenbühl/Helmut Quaritsch/Eberhard Weis/Bernard Willms, Berlin. S. 21.

90 Morlok M., 1988. Was heisst und zu welchem Ende studiert man Verfassungstheorie, Berlin. S. 30.

ან მომავალში მათი დამკვიდრება, თავისთავად, სამართლის ისტორიას არგუმენტაციულ ბუნებას ანიჭებს. სამართლის ისტორია, ხშირად, კანონმდებლის საქმიანობისათვის ლეგიტიმაციის წყაროა. სამართლის ისტორიის არგუმენტაციული ბუნება იმაშია, რომ ის გვიჩვენებს წარსულიდან სამართლის ამა თუ იმ ინსტიტუტის სიცოცხლისუნარიანობას (ეფექტიანობას) და კანონმდებლობაში მათი გამოყენების შესაძლებლობებს.

სამართლის ისტორიას, ასევე, ნორმის ინტერპრეტაციისათვის არგუმენტაციული წონა გააჩნია. ისტორიული განმარტების გარეშე წარმოუდგენელია სამართლის მთელი რიგი ნორმების შინაარსის დადგენა (სუბიექტური განმარტება).

სამართლის ისტორიის ცოდნა აუცილებელი თანამედროვე სამართლებრივი

ინსტიტუტებისა და პრინციპების არსის გასარკვევად. შესაბამისად, სამართლის ისტორიასა და თანამედროვე სამართალს შორის მჭიდრო კავშირია.

სამართლის ისტორიაში ცოდნა დარგების კომბინაციით მიიღწევა. ცალმხრივად, მხოლოდ ეროვნულ-ისტორიულ სამართლებრივ სისტემაზე ორიენტირება, შედეგის მომტანი არაა.

სასურველია საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებში შემოიღონ დამოუკიდებელი სასწავლო დისციპლინა: „კონსტიტუციის ისტორია“. ისტორიული ცოდნა კონსტიტუციის ნორმების შესწავლისა და განმარტების საუკეთესო საშუალებაა. კონსტიტუციის ისტორია ისეთივე ფუნდამენტური მნიშვნელობისაა საკონსტიტუციო სამართლისათვის, როგორც რომის სამართალი თანამედროვე კერძო სამართლისათვის.

ბამოყენებული ლიტერატურა:

1. ტაშნეტი მ., 2016. შედარებითი კონსტიტუციური სამართლის საწყისები, თბილისი.
2. ლეონი ბ., 2015. თავისუფლება და კანონი, თბილისი.
3. ბაუმი გ., იხსენით ძირითადი უფლებანი!
4. სურგულაძე ი., 1952. საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის (ქართლის სახელმწიფოებრივი წყობილება გვიანფეოდალურ პერიოდში).
5. ხუბუა გ., 2015. სამართლის თეორია.
6. ციპელიუსი რ., 2006. იურიდიული მეთოდების მოძღვრება.
7. უექსი რ., 2006. სამართლის ფილოსოფია.
8. Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Kuchler.
9. Deutsche Rechtsgeschichte Skript zur Vorlesung WS 2012/13.
10. Baranowski G., 2001. Über den Nutzen einer Lehrdisziplin "Allgemeine Rechtsgeschichte": Rückblick und Ausblick. in: Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. Hans Aattenhauer zum 8. September 2001. Hrsg. Von Jörn Eckert.
11. Rechtsgeschichte als Kulturgeschichte. 1976. Festschrift für Adalbert Erler zum 70 Geburtstag. Unter Mitwirkung von Adolf Fink hg. von Hans Jürgen Becker, Gerhard Dilcher, Gunter Gudian, Ekkehard Kaufmann, Wolfgang Sellert.
12. Their A., 2015. Zwischen Kultur, Herrschaftsordnung und Dogmatik: Erkennissdimensionen rechtshistorischer Forschung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23.

13. Rudolph H., 2004. Rechtskultur in der Frühen Neuzeit. Perspektiven und Erkenntnispotentiale eines modischen Begriffs. in: Historische Zeitschrift 278.
14. Amstutz M., 2002. Rechtsgeschichte als Evolutionstheorie Anmerkungen zum Theorierahmen von Marie Theres Fögens Forschungsprogramm. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 1.
15. Burghartz S., 2003. Umordnung statt Unordnung? Ehe, Geschlecht und Reformationsgeschichte, in: Zwischen den Disziplinen? Perspektiven der Frühneuzeitforschung. Hrsg. H. Puff. C. Wild.
16. Stolleis M., 2008. Rechtsgeschichte schreiben. Rekonstruktion, Erzählung, Fiktion? Basel.
17. Klenner H., 2004. Warum ausgerechnet keine rechtsgeschichte? in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 4.
18. Meder St., 2011. Rechtsgeschichte. 4. Auflage.
19. Duve T., 2012. Von der Europäischen Rechtsgeschichte zu einer Rechtsgeschichte Europas in globalhistorischer Perspektive. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 20.
20. Schorkopf F., 2014. Rechtsgeschichte der europäischen Integration. in: Juristenzeitung. 2. Mai.
21. Rechtsgeschichte. 2012. von der Römischen Antike bis zur Neuzeit. Hähnchen S., Ebel F., Thielmann G. 4. Auflage.
22. Kriechbaum M., 1999. Römisches Recht und neuere Privatrechtsgeschichte in Savignys Auffassung von Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. In: Rechtsgeschichte und Privatrechtsdogmatik. Hrsg. Reinhard Zimmermann. Heidelberg.
23. Thieme H., Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. in: Arbeiten zur Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustaf Klemens Schmelzeisen. Hrsg. Von Hans-Wolf Thümmen. Band 2.
24. Kley A., 2013. Verfassungsgeschichte der Neuzeit. Dritte Auflage.
25. Frotscher W., Pieroth B., 2013. Verfassungsgeschichte. 12. Auflage.
26. Honsell H., 1986. 1987. Das rechtshistorische Argument in der modernen Zivilrechtsdogmatik, in: Simon, Akten des 26. Deutschen Rechtshistorikertages.
27. Engisch K., 2010. Einführung in das juristische Denken, bearbeitet von Würtenberger/Otto, 11. Aufl.
28. Luminati M., 2010. Eine Rechtstheorie für das Mittelalter? in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 17.
29. Rechtsgeschichte. 2012. von der Römischen Antike bis zur Neuzeit. Hähnchen S., Ebel F., Thielmann G. 4. Auflage.
30. Stolleis M., 1997. Rechtsgeschichte als Kunstprodukt.
31. Welker K., 1996. Rechtsgeschichte als Rechtspolitik. Justus Möser als Jurist und Staatsmann.
32. Mommsen T., 1907. Gesammelte Schriften, Bd. 3, Berlin.
33. Ebert I., 2003. Vom praktischen Nutzen der Rechtsgeschichte für die Rechtsprechung. in: Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. Hrsg. Jörn Eckert.
34. Hattenhauer Ch., 2003. Zum praktischen Nutzen der Rechtsgeschichte in der Gesetzgebung. in: Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. Hrsg. Jörn Eckert.
35. Kramer H., Rechtsgeschichte hat viel zu sagen. <http://www.kramerwf>.

- de (31.10. 2017).
36. Benedict J., 2004. Wozu Rechtsgeschichte – Oder von den Pathologien der Rechtswissenschaft. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 4.
  37. Their A., 2015. Zwischen Kultur, Herrschaftsordnung und Dogmatik: Erkenntnisdimensionen rechtshistorischer Forschung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23.
  38. Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. 2001. Hans Aattenhauer zum 8. September 2001. Hrsg. Von Jörn Eckert.
  39. Loos F., 1985. Bemerkungen zur“historischen Auslegung”. in: Festschrift für Rudlof Wassermann zum sechzigsten Geburtstag.
  40. Attenauher H., Zur Rechtsgeschichte und Dogmatik der Gesetzesauslegung. In: Rechtsgeschichte und Privatrechtsdogmatik. Hrsg. Reinhard Zimmermann. 1999. Heidelberg.
  41. Pilch M., 2010. Rechtsgewohnheiten aus rechtshistorischer und rechtstheoretischer Perspektive. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 17.
  42. Wesel U., 1974. Zur Methode der Rechtsgeschichte. Kritische Justiz.
  43. Moriya K., 2015. Rechtsgeschichte provoziert Jurisprudenz. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23.
  44. Wiggerich S., 2016. Rechtsgeschichte und Bedeutung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23.
  45. Schwab D., 1984. Geschichtliches Recht und moderne Zeiten. in: Festschrift für Heinz Hübner zum 70. Geburtstag am 7. November 1984.
  46. Pilch M., 2010. Rechtsgewohnheiten aus rechtshistorischer und rechtstheoretischer Perspektive. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 17.
  47. Schröder U., 2014. Verfassungsvoraussetzungen – rechtshistorisch betrachtet. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 22.
  48. Koselleck R., 1983. Begriffsgeschichtliche Probleme der Verfassungsgeschichtsschreibung, in: Der Staat, Zeitschrift für Staatslehre öffentliches Recht und Verfassungsgeschichte, Beiheft 6, Gegenstand und Begriffe der Verfassungsgeschichtsschreibung, Hrsg. Ernst-Wolfgang Böckenförde/Rolf Grawert/Fritz Ossenbühl/Helmut Quaritsch/Eberhard Weis/Bernard Willms, Berlin.
  49. Morlok M., 1988. Was heisst und zu welchem Ende studiert man Verfassungstheorie, Berlin.

THE HISTORY OF LAW AS PRACTICAL SCIENCE AND ARGUMENTATION THEORY

Beka Kantaria

Doctor of Law,

Professor of Caucasus Interational Univeristi

KEY WORDS: Law, history, argumentation

RESUME

Historical law research is one of the key directions of European law science. The history of justice keeps its actuality alive.

History of law belongs to cultural sciences. It will examine the cultural processes of reception of law. The history of law is a history of law reception. The history of justice is not just “history of law”. It is a history of comparative law.

The history of law is interdisciplinary. Its subdivisions will study the history of origin and development of separate fields of law. Most of the inspired research areas are the history of private law and constitution.

The history of law has great practical significance with cognition. Law history data is used in modern law-making activity.

The history of law is the search for justice. From this point of view, the history of the law is argumentative for the legislature. The existence of the old norms or the old legal institutions in modern reality or establishing them in the future, in it, prescribes the law of argumentative nature. The history of law is often a source of legitimacy for legislative work.

The History of Law has an argumentative weigh for the interpreter of law. Without historical interpretation it is impossible to explain the number of norms of law (subjective interpretation).

Without knowledge of the history of law, it is impossible to understand the essence of modern legal institutions and principles. Consequently, there is a close connection between law history and modern justice.

Knowledge in law history is achieved by combination of different fields. Unilaterally, only the national orientation of the historical legal system does not bring results.

It is desirable, to introduce independent discipline in the higher educational institutions of

Georgia: "History of Constitution". Historical knowledge is an important way to study and interpret the norms of the constitution. Constitutional History has the same fundamental value for the constitutional law as Roman law is important for modern private law.

NOTES:

1. Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Küchler. S.2. (In German)
2. Deutsche Rechtsgeschichte Skript zur Vorlesung WS 2012/13. S. 2. (In German)
3. Baranowski G., 2001. Über den Nutzen einer Lehrdisziplin "Allgemeine Rechtsgeschichte": Rückblick und Ausblick. in: Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. Hans Aattenhauer zum 8. September 2001. Hrsg. Von Jörn Eckert. S. 1. (In German)
4. Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Küchler. S.1. (In German)
5. Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Küchler. S.1. (In German)
6. Rechtsgeschichte als Kulturgeschichte. 1976. Festschrift für Adalbert Erler zum 70 Geburtstag. Unter Mitwirkung von Adolf Fink hg. von Hans Jürgen Becker, Gerhard Dilcher, Gunter Gudian, Ekkehard Kaufmann, Wolfgang Sellert. Their A., 2015. Zwischen Kultur, Herrschaftsordnung und Dogmatik: Erkenntnisdimensionen rechtshistorischer Forschung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. S. 271. (In German)
7. Rudolph H., 2004. Rechtskultur in der Frühen Neuzzeit. Perspektiven und Erkenntnispotentiale eines modischen Begriffs. in: Historische Zeitschrift 278. S. 356. (In German)
8. Amstutz M., 2002. Rechtsgeschichte als Evolutionstheorie Anmerkungen zum Theorierahmen von Marie Theres Fögens Forschungsprogramm. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 1. S. 27. (In German)
9. Khubua G., 2015. The law Theory. Pg. 23. (In Georgian)
10. Burghartz S., 2003. Umordnung statt Unordnung? Ehe, Geschlecht und Reformationsgeschichte, in: Zwischen den Disziplinen? Perspektiven der Frühneuzzeitforschung. Hrsg. H. Puff. C. Wild. S. 165. (In German)
11. Stolleis M., 2008. Rechtsgeschichte schreiben. Rekonstruktion, Erzählung, Fiktion?, Basel. S. 18. (In German)
12. Tashnet M., 2016 The basics of comparative constitutional law, Tbilisi Pg. 6. (In Georgian)
13. Leon B., Freedom and Law. Tbilisi Pg. 128. (In Georgian)
14. Leon B., Freedom and Law. Tbilisi Pg. 149. (In Georgian)
15. Rudolph H., 2004. Rechtskultur in der Frühen Neuzzeit. Perspektiven und Erkenntnispotentiale eines modischen Begriffs. in: Historische Zeitschrift 278. S. 355. (In German)

16. Baranowski G., 2001. Über den Nutzen einer Lehrdisziplin“Allgemeine Rechtsgeschichte“: Rückblick und Ausblick. in: Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. Hans Aattenhauer zum 8. September 2001. Hrsg. Von Jörn Eckert.S. 1. (In German)
17. Klenner H., 2004. Warum ausgerechnet keine rechtsgeschichte? in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 4. S. 57. (In German)
18. Deutsche Rechtsgeschichte Skript zur Vorlesung WS 2012/13. S. 2. (In German)
19. Meder St., 2011. Rechtsgeschichte. 4. Auflage. (In German)
20. Rudolph H., 2004. Rechtskultur in der Frühen Neuzzeit. Perspektiven und Erkenntnispotentiale eines modischen Begriffs. in: Historische Zeitschrift 278. S. 354. (In German)
21. Duve T., 2012. Von der Europäischen Rechtsgeschichte zu einer Rechtsgeschichte Europas in globalhistorischer Perspektive. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 20. S. 29. (In German)
22. Schorkopf F., 2014. Rechtsgeschichte der europäischen Integration. in: Juristenzeitung. 2. Mai. S. 428. Rechtsgeschichte. 2012. von der Römischen Antike bis zur Neuzzeit. Hähnchen S., Ebel F., Thielmann G. 4. Auflage. S. XVIII. (In German)
23. Kriechbaum M., 1999. Römisches Recht und neuere Privatrechtsgeschichte in Savignys Auffassung von Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. In: Rechtsgeschichte und Privatrechtsdogmatik. Hrsg. Reinhard Zimmermann. Heidelberg. S. 41. (In German)
24. Thieme H., Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. in: Arbeiten zur Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustaf Klemens Schmelzeisen. Hrsg. Von Hans-Wolf Thümmen. Band 2. S. 284. (In German)
25. Kley A., 2013. Verfassungsgeschichte der Neuzzeit. Dritte Auflage. S. 1. (In German)
26. Frotscher W., Pieroth B., 2013. Verfassungsgeschichte. 12. Auflage. S. 1. (In German)
27. Honsell H., 1986. 1987. Das rechtshistorische Argument in der modernen Zivilrechtsdogmatik, in: Simon, Akten des 26. Deutschen Rechtshistorikertages. S. 299. (In German)
28. Engisch K., 2010. Einführung in das juristische Denken, bearbeitet von Würtenberger/Otto, 11. Aufl. S. 77. (In German)
29. Luminati M., 2010. Eine Rechtstheorie für das Mittelalter? in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 17. S. 50. (In German)
30. Rechtsgeschichte. 2012. von der Römischen Antike bis zur Neuzzeit. Hähnchen S., Ebel F., Thielmann G. 4. Auflage. S. 1. (In German)
31. Stolleis M., 1997. Rechtsgeschichte als Kunstprodukt. (In German)
32. Welker K., 1996. Rechtsgeschichte als Rechtspolitik. Justus Möser als Jurist und Staatsmann. (In German)
33. Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Kuchler. S.1. (In German)
34. Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Kuchler. S.1. (In German)
35. Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Kuchler. S.2. (In German)

36. Mommsen T., 1907. Gesammelte Schriften, Bd. 3, Berlin. S. 600. (In German)
37. Thieme H., Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. in: Arbeiten zur Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustaf Klemens Schmelzeisen. Hrsg. Von Hans-Wolf Thümmen. Band 2. S. 284. (In German)
38. Ebert I., 2003. Vom praktischen Nutzen der Rechtsgeschichte für die Rechtssprechung. in: Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. Hrsg. Jörn Eckert. S. 111. (In German)
39. Hattenhauer Ch., 2003. Zum praktischen Nutzen der Rechtsgeschichte in der Gesetzgebung. in: Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. Hrsg. Jörn Eckert. S. 191. (In German)
40. Khubua G., 2015. The law Theory. Pg. 143. (In Georgian)
41. Khubua G., 2015. The law Theory. Pg. 22. (In Georgian)
42. Kramer H., Rechtsgeschichte hat viel zu sagen. <http://www.kramerwf.de> (31.10. 2017). (In German)
43. Benedict J., 2004. Wozu Rechtsgeschichte – Oder von den Pathologien der Rechtswissenschaft. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 4. S. 20. (In German)
44. Their A., 2015. Zwischen Kultur, Herrschaftsordnung und Dogmatik: Erkennissdimensionen rechtshistorischer Forschung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. S. 272. (In German)
45. Thieme H., Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. in: Arbeiten zur Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustaf Klemens Schmelzeisen. Hrsg. Von Hans-Wolf Thümmen. Band 2. S. 284. (In German)
46. Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. 2001. Hans Aattenhauer zum 8. September 2001. Hrsg. Von Jörn Eckert. S. 130. (In German)
47. Honsell H., 1986, 1987. Das rechtshistorische Argument in der modernen Zivilrechtsdogmatik, in: Simon, Akten des 26. Deutschen Rechtshistorikertages. S. 299. (In German)
48. Honsell H., Das rechtshistorische Argument in der modernen Zivilrechtsdogmatik. <http://www.honsell.at> (16.11.2017). (In German)
49. Baum G., "Release the major rights" Pg. 116. (In Georgian)
50. Wex R., 2006. Philosophy of law. Pg. 59. (In Georgian)
51. Surguladze I. 1952. For Georgian State and History of Law. Pg. 70. (In Georgian)
52. Rechtsgeschichte. 2012. von der Römischen Antike bis zur Neuzzeit. Susanne Hähnchen, Friedrich Ebel, Georg Thielmann. 4. Auflage. S. 1. (In German)
53. Rechtsgeschichte. 2012. von der Römischen Antike bis zur Neuzzeit. Susanne Hähnchen, Friedrich Ebel, Georg Thielmann. 4. Auflage. S. 2. (In German)
54. Loos F., 1985. Bemerkungen zur "historischen Auslegung". in: Festschrift für Rudlof Wassermann zum sechzigsten Geburtstag. S. 123. (In German)
55. Khubua G., 2015. The law Theory. Pg. 242. (In Georgian)
56. Khubua G., 2015. The law Theory. Pg. 23. (In Georgian)
57. Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Kuchler. S.2. (In German)
58. Khubua G., 2015. The law Theory. Pg. 191. (In Georgian)
59. Attenauher H., Zur Rechtsgeschichte und Dogmatik der Gesetzesauslegung. In: Rechtsgeschichte und Privatsrechtsdogmatik. Hrsg. Rein-

- hard Zimmermann. 1999. Heidelberg. S. 129. (In German)
60. Deutsche Rechtsgeschichte Skript zur Vorlesung WS 2012/13. S. 2. (In German)
  61. Deutsche Rechtsgeschichte Skript zur Vorlesung WS 2012/13. S. 2. (In German)
  62. Khubua G., 2015. The law Theory. Pg. 23. (In Georgian)
  63. Ciphelius R., 2006. The Doctrine of Law Methods. Pg. 59. (In Georgian)
  64. Pilch M., 2010. Rechtsgewohnheiten aus rechtshistorischer und rechtstheoretischer Perspektive. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 17. S. 39. (In German)
  65. Rechtsgeschichte. 2012. Von der Römischen Antike bis zur Neuzzeit. Hähnchen S., Ebel F., Thielmann G. 4. Auflage. 2012. S. 1. (In German)
  66. Thieme H., Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. in: Arbeiten zur Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustaf Klemens Schmelzeisen. Hrsg. Von Hans-Wolf Thümmen. Band 2. S. 280. (In German)
  67. Wesel U., 1974. Zur Methode der Rechtsgeschichte. Kritische Justiz. S. 337. (In German)
  68. Moriya K., 2015. Rechtsgeschichte provoziert Jurisprudenz. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. S. 263. Rechtsgeschichte. 2012. Von der Römischen Antike bis zur Neuzzeit. Hähnchen S., Ebel F., Thielmann G. 4. Auflage. S. 2. (In German)
  69. Deutsche Rechtsgeschichte Skript zur Vorlesung WS 2012/13. S. 2. (In German)
  70. Duve T., Oestmann P., Normgeschichte. 2015. Wissenschaftsgeschichte und Praxisgeschichte. Drei Blickwinkel auf das Recht der Vergangenheit. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. S. 255. (In German)
  71. Schorkopf F., 2014. Rechtsgeschichte der europäischen Integration. in: Juristenzeitung. 2. Mai. 2014. S. 430. Wiggerich S., 2016. Rechtsgeschichte und Bedeutung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. S. 274. (In German)
  72. Wiggerich S., 2016. Rechtsgeschichte und Bedeutung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. S. 274. (In German)
  73. Wiggerich S., 2016. Rechtsgeschichte und Bedeutung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. S. 274. (In German)
  74. Amstutz M., 2002. Rechtsgeschichte als Evolutionstheorie Anmerkungen zum Theorierahmen von Marie Theres Fögens Forschungsprogramm. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 1. S. 27. (In German)
  75. Schwab D., 1984. Geschichtliches Recht und moderne Zeiten. in: Festschrift für Heinz Hübner zum 70. Geburtstag am 7. November 1984. S. 234. (In German)
  76. Pilch M., 2010. Rechtsgewohnheiten aus rechtshistorischer und rechtstheoretischer Perspektive. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 17. S. 17. (In German)
  77. Rechtsgeschichte. 2012. Von der Römischen Antike bis zur Neuzzeit.

- Hähnchen S., Ebel F., Thielmann G. 4. Auflage. S. 1. (In German)
78. Thieme H., Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. in: Arbeiten zur Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustaf Klemens Schmelzeisen. Hrsg. Von Hans-Wolf Thümmen. Band 2. S. 275. (In German)
  79. Thieme H., Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. in: Arbeiten zur Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustaf Klemens Schmelzeisen. Hrsg. Von Hans-Wolf Thümmen. Band 2. S. 275. (In German)
  80. Thieme H., Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. in: Arbeiten zur Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustaf Klemens Schmelzeisen. Hrsg. Von Hans-Wolf Thümmen. Band 2. S. 277. (In German)
  81. Thieme H., Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. in: Arbeiten zur Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustaf Klemens Schmelzeisen. Hrsg. Von Hans-Wolf Thümmen. Band 2. S. 280. (In German)
  82. Thieme H., Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. in: Arbeiten zur Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustaf Klemens Schmelzeisen. Hrsg. Von Hans-Wolf Thümmen. Band 2. S. 281. (In German)
  83. Leon B., Freedom and Law. Tbilisi Pg. 30. (In Georgian)
  84. Thieme H., Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. in: Arbeiten zur Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustaf Klemens Schmelzeisen. Hrsg. Von Hans-Wolf Thümmen. Band 2. S. 283. (In German)
  85. Schröder U., 2014. Verfassungsvoraussetzungen – rechtshistorisch betrachtet. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 22. S. 338. (In German)
  86. Thieme H., Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. in: Arbeiten zur Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustaf Klemens Schmelzeisen. Hrsg. Von Hans-Wolf Thümmen. Band 2. S. 288. (In German)
  87. Thieme H., Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. in: Arbeiten zur Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustaf Klemens Schmelzeisen. Hrsg. Von Hans-Wolf Thümmen. Band 2. S. 289. (In German)
  88. Frotscher W., Pieroth B., 2013. Verfassungsgeschichte, 12., Auflage, München, S. 1. (In German)
  89. Koselleck R., 1983. Begriffsgeschichtliche Probleme der Verfassungsgeschichtsschreibung, in: Der Staat, Zeitschrift für Staatslehre öffentliches Recht und Verfassungsgeschichte, Beiheft 6, Gegenstand und Begriffe der Verfassungsgeschichtsschreibung, Hrsg. Ernst-Wolfgang Böckenförde/Rolf Grawert/Fritz Ossenbühl/Helmut Quaritsch/Eberhard Weis/Bernard Willms, Berlin. S. 21. (In German)
  90. Morlok M., 1988. Was heisst und zu welchem Ende studiert man Verfassungstheorie, Berlin. S. 30. (In German)

BIBLIOGRAPHY:

1. Tashnet M., 2016 The basics of comparative constitutional law, Tbilisi. (In Georgian)
2. Leon B., Freedom and Law. Tbilisi. (In Georgian)
3. Baum G., "Release the major rights". (In Georgian)
4. Surguladze I. 1952. For Georgian State and History of Law. (In Georgian)
5. Khubua G., 2015. The law Theory. (In Georgian)
6. Ciphelius R., 2006. The Doctrine of Law Methods. (In Georgian)
7. Wex R., 2006. Philosophy of law. (In Georgian)
8. Rechtsgeschichte I. Vorlesung an der Universität Bern. Wintersemestr 1998/99. Aufgezeichnet und bearbeitet von Marcel Küchler. (In German)

9. Deutsche Rechtsgeschichte Skript zur Vorlesung WS 2012/13. (In German)
10. Baranowski G., 2001. Über den Nutzen einer Lehrdisziplin“Allgemeine Rechtsgeschichte“: Rückblick und Ausblick. in: Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. Hans Aattenhauer zum 8. September 2001. Hrsg. Von Jörn Eckert. (In German)
11. Rechtsgeschichte als Kulturgeschichte. 1976. Festschrift für Adalbert Erler zum 70 Geburtstag. Unter Mitwirkung von Adolf Fink hg. von Hans Jürgen Becker, Gerhard Dilcher, Gunter Gudian, Ekkehard Kaufmann, Wolfgang Sellert. (In German)
12. Their A., 2015. Zwischen Kultur, Herrschaftsordnung und Dogmatik: Erkenntnisdimensionen rechtshistorischer Forschung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. (In German)
13. Rudolph H., 2004. Rechtskultur in der Frühen Neuzeit. Perspektiven und Erkenntnispotentiale eines modischen Begriffs. in: Historische Zeitschrift 278. (In German)
14. Amstutz M., 2002. Rechtsgeschichte als Evolutionstheorie Anmerkungen zum Theorierahmen von Marie Theres Fögens Forschungsprogramm. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 1. (In German)
15. Burghartz S., 2003. Umordnung statt Unordnung? Ehe, Geschlecht und Reformationsgeschichte, in: Zwischen den Disziplinen? Perspektiven der Frühneuzeitforschung. Hrsg. H. Puff. C. Wild. (In German)
16. Stolleis M., 2008. Rechtsgeschichte schreiben. Rekonstruktion, Erzählung, Fiktion?, Basel. (In German)
17. Klenner H., 2004. Warum ausgerechnet keine rechtsgeschichte? in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 4. (In German)
18. Meder St., 2011. Rechtsgeschichte. 4. Auflage. (In German)
19. Duve T., 2012. Von der Europäischen Rechtsgeschichte zu einer Rechtsgeschichte Europas in globalhistorischer Perspektive. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 20. (In German)
20. Schorkopf F., 2014. Rechtsgeschichte der europäischen Integration. in: Juristenzeitung. 2. Mai. (In German)
21. Rechtsgeschichte. 2012. von der Römischen Antike bis zur Neuzeit. Hähnchen S., Ebel F., Thielmann G. 4. Auflage. (In German)
22. Kriechbaum M., 1999. Römisches Recht und neuere Privatrechtsgeschichte in Savignys Auffassung von Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. In: Rechtsgeschichte und Privatrechtsdogmatik. Hrsg. Reinhard Zimmermann. Heidelberg. (In German)
23. Thieme H., Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. in: Arbeiten zur Rechtsgeschichte. Festschrift für Gustaf Klemens Schmelzeisen. Hrsg. Von Hans-Wolf Thümmen. Band 2. (In German)
24. Kley A., 2013. Verfassungsgeschichte der Neuzeit. Dritte Auflage. (In German)
25. Frotscher W., Pieroth B., 2013. Verfassungsgeschichte. 12. Auflage. (In German)
26. Honsell H., 1986. 1987. Das rechtshistorische Argument in der modernen Zivilrechtsdogmatik, in: Simon, Akten des 26. Deutschen Rechtshistorikertages. (In German)
27. Engisch K., 2010. Einführung in das juristische Denken, bearbeitet von Würtenberger/Otto, 11. Aufl. (In German)

28. Luminati M., 2010. Eine Rechtstheorie für das Mittelalter? in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 17. (In German)
29. Rechtsgeschichte. 2012. von der Römischen Antike bis zur Neuzeit. Hähnchen S., Ebel F., Thielmann G. 4. Auflage. (In German)
30. Stolleis M., 1997. Rechtsgeschichte als Kunstprodukt. (In German)
31. Welker K., 1996. Rechtsgeschichte als Rechtspolitik. Justus Möser als Jurist und Staatsmann. (In German)
32. Mommsen T., 1907. Gesammelte Schriften, Bd. 3, Berlin. (In German)
33. Ebert I., 2003. Vom praktischen Nutzen der Rechtsgeschichte für die Rechtsprechung. in: Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. Hrsg. Jörn Eckert. (In German)
34. Hattenhauer Ch., 2003. Zum praktischen Nutzen der Rechtsgeschichte in der Gesetzgebung. in: Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. Hrsg. Jörn Eckert. (In German)
35. Kramer H., Rechtsgeschichte hat viel zu sagen. <http://www.kramerwf.de> (31.10. 2017). (In German)
36. Benedict J., 2004. Wozu Rechtsgeschichte – Oder von den Pathologien der Rechtswissenschaft. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 4. (In German)
37. Their A., 2015. Zwischen Kultur, Herrschaftsordnung und Dogmatik: Erkennissdimensionen rechtshistorischer Forschung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. (In German)
38. Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. 2001. Hans Aattenhauer zum 8. September 2001. Hrsg. Von Jörn Eckert. (In German)
39. Loos F., 1985. Bemerkungen zur“historischen Auslegung”. in: Festschrift für Rudlof Wassermann zum sechzigsten Geburtstag. (In German)
40. Attenauher H., Zur Rechtsgeschichte und Dogmatik der Gesetzesauslegung. In: Rechtsgeschichte und Privatrechtsdogmatik. Hrsg. Reinhard Zimmermann. 1999. Heidelberg. (In German)
41. Pilch M., 2010. Rechtsgewohnheiten aus rechtshistorischer und rechtstheoretischer Perspektive. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 17. (In German)
42. Wesel U., 1974. Zur Methode der Rechtsgeschichte. Kritische Justiz. (In German)
43. Moriya K., 2015. Rechtsgeschichte provoziert Jurisprudenz. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. (In German)
44. Wiggerich S., 2016. Rechtsgeschichte und Bedeutung. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 23. (In German)
45. Schwab D., 1984. Geschichtliches Recht und moderne Zeiten. in: Festschrift für Heinz Hübner zum 70. Geburtstag am 7. November 1984. (In German)
46. Pilch M., 2010. Rechtsgewohnheiten aus rechtshistorischer und rechtstheoretischer Perspektive. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte). 17. (In German)
47. Schröder U., 2014. Verfassungsvoraussetzungen – rechtshistorisch betrachtet. in: Rechtsgeschichte (Zeitschrift des Max-Planck-Instituts

- für europäische Rechtsgeschichte). 22. (In German)
48. Koselleck R., 1983. Begriffsgeschichtliche Probleme der Verfassungsgeschichtsschreibung, in: Der Staat, Zeitschrift für Staatslehre öffentliches Recht und Verfassungsgeschichte, Beiheft 6, Gegenstand und Begriffe der Verfassungsgeschichtsschreibung, Hrsg. Ernst-Wolfgang Böckenförde/Rolf Grawert/Fritz Ossenbühl/Helmut Quaritsch/Eberhard Weis/Bernard Willms, Berlin. (In German)
49. Morlok M., 1988. Was heisst und zu welchem Ende studiert man Verfassungstheorie, Berlin. (In German)